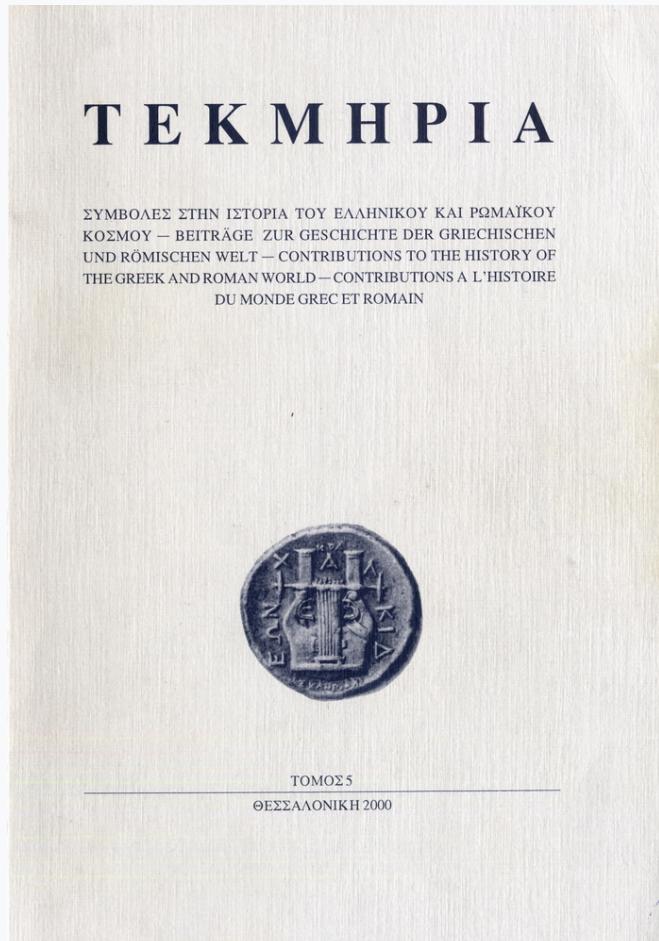

Tekmeria

Vol 5 (2000)

Ένεπιγραφοι ταφικοὶ βωμοὶ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη

Π. ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ, Η. Κ. ΣΒΕΡΚΟΣ

doi: [10.12681/tekmeria.197](https://doi.org/10.12681/tekmeria.197)

To cite this article:

ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ Π., & ΣΒΕΡΚΟΣ Η. Κ. (2000). Ένεπιγραφοι ταφικοὶ βωμοὶ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. *Tekmeria*, 5, 1–34.
<https://doi.org/10.12681/tekmeria.197>

Π. ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ- ΗΛ. Κ. ΣΒΕΡΚΟΣ

ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ ΤΑΦΙΚΟΙ ΒΩΜΟΙ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ^{*}

‘Η μελέτη των ένεπιγραφων βωμῶν τῆς Θεσσαλονίκης¹ ἀρχίζει οὐσιαστικά μὲ τὴ δημοσίευση τὸ 1934 ἀπὸ τὸν Σ. Πελεκίδη ἐνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ τέτοιων μνημείων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν σὲ δεύτερη χρόνη κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Κασσάνδρου². Ἀμέσως μετὰ τὸν πόλεμο, τὸ 1946, οἱ Β. Καλλιπολίτης καὶ Δ. Λαζαρίδης παρουσίασαν σὲ ἐκτενὲς ἄρθρο νέα ἐπιγραφικὰ μνημεῖα, ἀνάμεσα στὰ ὅποια καὶ βωμούς, ποὺ προῆλθαν ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἔβραϊκοῦ νεκροταφείου τῆς

* Τὸν καθηγητὴν κ. Ὀγγελο Χανιώτη (Heidelberg) καὶ τὴν ἀν. καθηγήτριαν κ. Χρυσούλα Βεληγιάννη-Τερζῆ (Θεσσαλονίκη) εὐχαριστοῦμε γιὰ τὶς ἐποικοδομητικές παρατηρήσεις τους καὶ ἀπὸ τὴν θέση αὐτῆ.

1. Γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ μονόλιθου βωμοῦ βλ. συνοπτικὰ C. Yavis, *Greek Altars*, Saint Louis 1949, 54. Μιὰ εἰδικὴ κατηγορία στὸ σύνολο τῶν βωμῶν τῆς Μακεδονίας ἀποτελοῦν οἱ “μακεδονικοὶ” βωμοί. “Οπως καὶ οἱ ἄλλοι, οἱ “μακεδονικοὶ” βωμοὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ τρία μέρη, τὴ βάση, τὸν κυρίως κορμό καὶ τὸ ἐπίθημα· διαμορφώνονταν τὴν ἐπίστεψή τους μὲ ἐγγεγραμμένα ἀκρωτήρια στὶς τέσσερις γωνίες τοῦ ἐπιθήματος, ὅπως καὶ οἱ βωμοὶ τῆς Μ. Ἀσίας. Αὐτὸ δῆμας ποὺ συνιστᾶ τὴν ἰδιαιτερότητά τους εἶναι ὅτι στὸ ἐνδιάμεσο στὰ ἀκρωτήρια τιμῆμα δηλώνεται ἔνα ἐπίσης ἐγγεγραμμένο ἀέτωμα, γεγονός ποὺ δύσκησε τοὺς ἐρευνητὲς νὰ τοὺς χαρακτηρίσουν ὡς “μακεδονικούς”. βλ. σχετικὰ J. M. R. Cormack, “Inscriptions from Bergaea”, *Hesperia* 13 (1944) 24-5, ὑπ. 1.

2. Σ. Πελεκίδης, Ἀπὸ τὴν Πολιτεία καὶ τὴν Κοινωνία τῆς Ἀρχαίας Θεσσαλονίκης (Ἐπιγραφὴ μελέτη), ΕΕΦΣΑΠΘ (Παράρτημα 2), Θεσσαλονίκη 1934, 48-56. Ἡδη κάποιοι βωμοὶ εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ μελέτες τοῦ τέλους τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20ου αἰ., ὅπως π.χ. αὐτὴ τῶν L. Duchesne καὶ M. Bayet, *Mémoire sur une mission au Mont Athos*, Paris 1876, 203-53 [=Θεσσαλονίκην Φιλίππου Βασίλισσαν (Μελέτες γιὰ τὴν Ἀρχαία Θεσσαλονίκη)], Θεσσαλονίκη 1985, 625-75 (στὴ συνέχεια Θεσσαλονίκη]), τοῦ A. D. Mordmann, “Ἐπιγραφαι τῆς Θεσσαλονίκης”, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος (Παράρτημα 13, 1880), 34-40 [=Θεσσαλονίκη, 676-82], τοῦ D. Hogarth, “Inscriptions from Salonica”, *JHS* 7 (1887) 366-7 ἀρ. 9 [=Θεσσαλονίκη, 698-9], τοῦ M. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις, Ἀθῆναι 1896 [ἀνατ. Al. Oikonomides, Chicago 1980, IMXA Θεσσαλονίκη 1988]. βλ. ἐνδεικτικὰ καὶ P. Papageorgiou, “Die λέορεια θύσα-Inscription von Thessaloniki”, *Triest* 1901, 1-4 [=Θεσσαλονίκη, 741-4], τοῦ ἴδιου, “Θεσσαλονίκης ἐπιγραφῶν ἐκδεδομένων πεντεκαίδεκα ἀνάγνωσις”, Ἀθηνᾶ 15 (1903) 33-48 καὶ Ch. Avezou - Ch. Picard, “Inscription de Macédoine et de Thrace”, *BCH* 37 (1913) 84-117 [=Θεσσαλονίκη, 786-818].

πόλης³. Οι ἐπιγραφές αυτές συμπεριελήφθησαν στὴν ἔκδοση ἀπὸ τὸν Ch. Edson τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Θεσσαλονίκης στὴ γνωστὴ σειρὰ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου *Inscriptiones Graecae* (X 2. 1: *Inscriptiones Thessalonicae et viciniae*, Berlin 1972). Ἐκτὸτε ἐνεπίγραφοι βωμοὶ παρουσιάσθηκαν σὲ μικρότερα ἄρθρα ἢ μελέτες ἐπιγραφικοῦ κυρίως χαρακτήρα⁴. Ἀπὸ τυπολογικὴ ἄποψη ἀντικείμενο εἰδικῆς μελέτης ἀποτέλεσαν οἱ βωμοὶ τῶν δύο μεγάλων πόλεων τῆς Μακεδονίας, τῆς Βέροιας, ἔδρας τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, πρωτεύουσας τῆς ἐπαρχίας, στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς Π. Αδάμη-Βελένη⁵.

Στὴν παροῦσα ἐργασία παρουσιάζονται δέκα ἐνεπίγραφοι βωμοί, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν ταφικῶν μνημείων, ἀποτελοῦσαν δηλαδὴ σήματα σὲ τάφους. Ἐννέα προέρχονται ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἕνας ἀπὸ τὸ γειτονικὸ χωριό Ἀγία Παρασκευή. Ὁ ἀριθμὸς τόπος προέλευσης, ὅπως καὶ οἱ συνθῆκες εὑρέσεως στὶς περισσότερες περιπτώσεις δὲν εἶναι γνωστά. Σήμερα φυλάσσονται στὸν αἜπο τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς πόλης, μὲ ἔξαίρεση τὸν ὑπὸ ἀρ. 10 βωμό, ὁ ὅποιος βρίσκεται στὴν αὐλὴ τοῦ Παλαιοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Χρονικὰ καλύπτουν τὸ διάστημα ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 2ου ὡς καὶ τὸ γ' τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Χρονολογημένοι εἶναι μόνον δύο, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι χρονολογοῦνται μὲ βάση τὸν τύπο τοῦ μνημείου καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς, καθὼς καὶ, ὅπου αὐτὸς καθίσταται δυνατόν, μὲ βάση ἐσωτερικές ἐνδείξεις, καὶ κυρίως τὸ ἀνθρωπωνυμικὸ ὄλικό.

“Οσον ἀφορᾶ στὸν τρόπο τῆς παρουσίασης, θεωρούθηκε σκόπιμο, ἐπειδὴ ἀπὸ τυπολογικὴ ἄποψη τὰ μνημεῖα αὐτὰ ἀποτέλεσαν, ὅπως ἥδη ἀναφέραμε, ἀντικείμενο εἰδικῆς συνθετικῆς μελέτης, νὰ δοθεῖ βάρος στὸ ἐπιγραφικὸ κυρίως μέρος καὶ κατ' ἐπέκτασιν στὴν ἰστορικὴ ἀξιοποίηση τῶν ἐπιγραφῶν, δεδομένου ὅτι ἀφ' ἐνὸς

3. Β. Καλλιπολίτης-Δ. Λαζαρίδης, Ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1946 [=Θεσσαλονίκη, 836-861].

4. Βλ. ἐνδεικτικὰ K. Rhomaiopoulos, “New inscriptions in the Archaeological Museum Thessaloniki”, *Studies Edson*, Θεσσαλονίκη 1981, 302-4 καὶ Ἐ. Τρακοσοπούλου-Σαλαζίδου, “Ἀπὸ τὴν κοινωνία τῆς Θεσσαλονίκης τῶν αὐτοχροτορικῶν χρόνων: Νέα ἐπιγραφικά εὑρήματα”, *Ἀρχαία Μακεδονία* 5 (1989) [1993] 1545-69 [=Ι. Βοκοτοπούλου, *ΑΔ* 37 (1982) [1989] 280-1·πρβλ. *SEG* 39 (1989) 634-7, *SEG* 43 (1993) 463-8, *Bull. épigr.* 1995, 422 καὶ *Ann. épigr.* 1993, 1393-8].

5. Βλ. Π. Αδάμη-Βελένη, *Μακεδονικοὶ βωμοὶ: Τιμητικοὶ καὶ ταφικοὶ βωμοὶ αὐτοχροτορικῶν χρόνων στὴ Θεσσαλονίκη, πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας, καὶ στὴ Βέροια, πρωτεύουσα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων*, (διδ. διατριβὴ) Θεσσαλονίκη 1996 (ὑπὸ ἐκτύπωση

μὲν φέρουν στὸ φῶς νέα πρόσωπα, τὰ δποῖα ἦταν ἄγνωστα στὴ μέχρι τοῦδε πρόσωπογραφία τῆς ὀρχαίας Θεσσαλονίκης, ἀφ' ἐτέρου δὲ φωτίζουν τὴν κοινωνική, ἐνίστε καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἴστορία τῆς πόλεως κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐποχήν.

1. Ἐπιτάφιος βωμὸς τῆς θρησπτῆς Αἰλίας Θεοδώρας: ΑΕΚΘ 6066 (Εἰκ. 1).

Μαρμάρινος ἐνεπίγραφος βωμὸς μὲν ἐγγεγραμμένη ἀετωματικὴ ἐπίστεψη. Βρέθηκε στὸ οἰκόπεδο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ. Σώζεται μόνον τὸ μπροστινὸ τμῆμα του. Εἶναι ἀποκεκρυμένος στὴν πρόσθια ὅψη κατὰ τὴ βάση καὶ ἀπολεπισμένος στὴν ἀριστερὴ γωνία τῆς κύριας ὅψης. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια τμῆμα ὁρθογωνίου τόρουμον γιὰ τὴ στερεόση κώνου πεύκης. Στὴν κύρια ὅψη παρουσιάζει μείωση, ὅπου τετράστιχη ἐπιγραφή. Στὴν ἀρχικὴ μορφὴ του διατηροῦνταν τὸ ἔρυθρὸ χρῶμα τῶν γραμμάτων. Ἡ γραφὴ ἀρκετὰ ἐπιμελημένη. Διαστάσεις: 1,28x0,62x0,25 μ. Ὅψης γραμμάτων: 0,03-0,039 μ. Διάστιχα: 0,021-0,026 μ.

*Αἰλία Πρόκλα <Α>ιλία
Θεοδώρα τῇ γλυ-
κυτάτῃ θρησπτῇ
4 μνείας χάριν ♂*

Κριτικές σημειώσεις: στ. 1: ἐλαφρὴ ἀπόξεση στὴ θέση του Λ, λείπει ἡ ὁρίζοντια κεραία τοῦ Α στὴ λέξη ΑΙΛΙΑ (ΛΙΛΙΑ ἀντὶ ΑΙΛΙΑ ὁ χαράκτης). στ. 2: ἐλαφρὴ ἀπόξεση στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ Ο. στ. 3: σώζονται μόνον οἱ δύο πλάγιες κεραῖες τοῦ Κ, σύμπλεγμα Τ+Η στὴ λέξη ΘΡΕΠΤΗ. στ. 4: τὸ Μ εἶναι ἐλαφρῶς ἀπολεπισμένο στὴν πάνω ἀριστερὴ γωνία, βαθιὰ ἀπόξεση στὴ θέση τοῦ Ε, τοῦ δποίου σώζεται ἡ πάνω ὁρίζοντια κεραία.

Ο χαρακτήρας τῆς γραφῆς καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τοποθετοῦν χρονικὰ τὴν ἐπιγραφὴν πιθανότατα στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. Εἰδικότερα, σχετικὰ μὲ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων (τὰ δποῖα σὲ γενικὴ παρατήρηση ἔχουν ἰδιαίτερα συμμετρικὴ μορφὴ καὶ ἀκρέμονες) παρατηροῦνται τὰ ἔξης: α) ἡ χρήση τῶν γωνιωδῶν γραμμάτων Ε, Μ, Σ, β) ἡ ἐσωτερικὴ κεραία τῶν Θ καὶ Η δὲν ἀπτεται τῶν ἄκρων, ἐνῶ ἰδιαίτερα στρογγυλὸ εἶναι τὸ Ω, καὶ γ) ἡ παρουσία ἐνὸς μόνο συμπλέγματος. Ἡ γραφὴ παρουσιάζει δμοιότητες μὲ τὴ γραφὴ καὶ ἄλλων χρονολογημένων στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. ἐπιγραφῶν σὲ βωμούς ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη⁶.

στὸ ΤΑΠ). Οἱ βωμοὶ ποὺ δημοσιεύονται στὴν παρούσα ἐργασία εἶναι οἱ ὑπ' ἀρ. 81, 145, 88, 89, 114, 141, 130, 113, 81, 176 στὴν παραπάνω μελέτη.

6. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων Α, Ε, Η, Θ, Π καὶ Ω παρουσιάζει δμοιότητες μὲ αὐτὸ τῶν χρονολογημένων στὰ 219/20, 246/7, καὶ 248/9 βωμῶν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην βλ. Πελεκί-

Τὸ βωμὸ ἀνήγειρε ἡ Αἰλία Πρόκλα στὴ μινῆμ τῆς θρεπτῆς της Αἰλίας Θεοδώρας. Τὰ πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἄγνωστα ἀπὸ ἀλλοῦ. Καὶ τὰ δύο ἔχουν ἀποκτήσει τὴ ρωμαϊκὴ πολιτεία καὶ χρησιμοποιοῦν τὸ ρωμαϊκὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας (*gentilicium+cognomen*)⁷. Τὸ προσωπικὸ ὄνομα τῆς ἀναθέτοιας, Πρόκλα, ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν ρωμαϊκῶν ὀνομάτων (*cognomina*) μὲ εὐρύτατη διάδοση στὴ Μακεδονία καὶ στὸν ὑπόλοιπο Ἑλληνικὸ κόσμο⁸. Εὔρεια διάδοση γνωρίζει καὶ τὸ προσωπικὸ ὄνομα Θεοδώρα⁹, τὸ ὅποιο ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων, στοὺς φορεῖς τοῦ ὅποιου ἀνήκουν καὶ ἀπελεύθεροι ἦ δοῦλοι¹⁰.

δης, ὥ. π. (σημ. 2) 106, εἰκ. 18 [=IG X 2. 1, 153, Ἀδάμ-Βελένη, ὥ. π. (σημ. 5), ἀρ. 48], Πελεκίδης, ὥ. π. (σημ. 2), 114, εἰκ. 27 [=IG X 2. 1, 162, Ἀδάμ-Βελένη, ὥ. π. (σημ. 5), ἀρ. 49]. Πελεκίδης, ὥ. π. (σημ. 2), 115, εἰκ. 28 [=IG X 2. 1, 163, Ἀδάμ-Βελένη, ὥ. π. (σημ. 5), ἀρ. 47]. Βλ. καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ὑπ. ἀρ. 7. Ὁπασδήποτε καὶ τὸ ὄνομα γένους τῶν προσώπων θέτει ὡς *terminus post quem* τὰ μέσα περίπου τοῦ 2ου αἰ.

7. Γιὰ τὴ διάδοση τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας στὴ Θεσσαλονίκη βλ. Δ. Σαμσάρογης, “Ατομικές χρονηγήσεις τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας (*civitas romana*) καὶ ἡ διάδοσή της στὴ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Μακεδονία: 1. Ἡ περίπτωση τῆς Θεσσαλονίκης, πρωτεύουσας τῆς ἐπαρχίας”, *Μακεδονικά* 26 (1987-1988) [1988] 308-351, καὶ G. Mihailov, “Aspects de l'onomastique dans les inscriptions anciennes de Thessalonique”, Ἡ Θεσσαλονίκη μεταξύ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως: Πρακτικά Συμποσίου Τεσσαρακονταετηρίδος τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν (30 Οκτωβρίου-1 Νοεμβρίου 1980), Θεσσαλονίκη 1982, 84. Γιὰ τοὺς φορεῖς τοῦ *gentilicium* Αἴλιος στὴ Θεσσαλονίκη βλ. ἐνδεικτικὰ *IG X* 2. 1, 298 (εὐρετήρια) καὶ Σαμσάρογης, ὥ. π., 314-9.

8. Βλ. ἐνδεικτικὰ Δ. Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ Προσωπογραφία* (‘Απὸ τοῦ 148 π.Χ. μέχρι τῶν χρόνων τοῦ *M. Κων/νου*, Ἑλληνικά [Παράρτημα 8], Θεσσαλονίκη 1955, 135-6 (=Κανατσούλης, *MP*), καὶ *Μακεδονικά* 7 (1966-7) 185. Προβλ. *IG X* 2. 1. σ. 296, 306 (εὐρετήρια), A. Tataki, *Ancient Beroea. Prosopography and Society*, [*ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 8*], Athens 1988, 265-6 (=Tataki, *PB*), Λ. Γουναροπούλου-Μ. Β. Χατζόπουλος, *Ἐπιγραφές Κάτω Μακεδονίας* (*Μεταξύ τοῦ Βεροίου ὅρους καὶ τοῦ Ἀξιοῦ ποταμοῦ*), *Τεῦχος Α*: ‘Ἐπιγραφές Βεροίας [=EKM], Αθῆναι 1998, 436 (εὐρετήρια), A. Tataki, *Macedonian Edessa. Prosopography and Onomasticon*, [*ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 18*], Athens 1994, 67 (=Tataki, *PE*), καὶ Ἡ. Κ. Σβέροκος, *Συμβολὴ στὴν ἴστορία τῆς Ἀνω Μακεδονίας τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (Πολιτικὴ ὀργάνωση-Κοινωνία-Ἀνθρωπωνυμία)*, Θεσσαλονίκη 2000, 190, 216. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ὄνοματος στὸν ὑπόλοιπο Ἑλληνικὸ κόσμο βλ. καὶ *LGPNI*-III s. v.

9. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ὄνόματος στὴ Θεσσαλονίκη βλ. *IG X* 2. 1, ἀρ. 300, 332, 333, *Bull. épigr.* 1990, 475. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ἀρσενικοῦ Θεόδωρος βλ. ἐνδεικτικὰ *IG X* 2. 1 (εὐρετήρια), Κανατσούλης, *MP*, 59, καὶ *EAM*, 19, 157. Προβλ. *LGPNI*-III, s. v., *SEG* 44 (1994) 1719 καὶ H. Solin, *Dic griechischen Personennamen in Rom* [*Ein Namenbuch*] I, Berlin / New York 1982, 74-8.

10. Βλ. σχετικά καὶ L. C. Reilly, *Slaves in Ancient Greece: Greek manumission inscriptions*, Chicago 1978, 64. Θεοδώρα ὄνομάζεται π.χ. ἡ κόρη τοῦ δούλου καὶ πραγματειτὴ Ἀβασκάντου, βλ. *TAMII*, 1-3, 1020 (‘Ολινπος, Μ. Ἀσία).

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ή σχέση ποὺ συνδέει τὰ δύο πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς. Ο δρος θρεπτός-ή χρησιμοποιεῖται κυρίως γιὰ νὰ δηλώσει τὸ παιδὶ ποὺ γιὰ διάφορους λόγους δὲν ἀνατράφηκε ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς του γονεῖς· μιτορεῖ δηλαδὴ νὰ σημαίνει τόσο τὸ δοῦλο, δσο καὶ τὸν ἀπελεύθερο ἢ ἀκόμα τὸ θετὸ τέκνο¹¹. Μὲ τὴν πρώτη σημασία χρησιμοποιεῖται ὁ δρος θρεπτός στὶς ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὸ ἵερὸ τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν Αὐτόχθονος στὴ Λευκόπετρα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα ἵερὰ τῆς Μακεδονίας¹². Ὡς θρεπτή προσδιορίζεται π.χ. ἡ δούλη κάποιας Γλαύκας Λουκίου ἀπὸ τὴν Ἱεραδαία, ἡ ὥποια φέρει τὸ ὄνομα Εἰσιδώρα, καθὼς καὶ ἡ Ζωσίμη, δούλη κάποιας Νηρεῖδος, κόρης τοῦ Νεικοπολίου, οἱ ὥποιες ἀπελευθερώνονται στὸ ἵερὸ τῆς Μητέρας τῶν θεῶν Αὐτόχθονος στὴ Λευκόπετρα¹³. Μὲ τὸν ἔδιο προσδιορισμὸ ἀναφέρεται καὶ κάποια δούλη ὄνοματι Κοπρυλῶ, τὴν ὥποια ἡ κυρία τῆς Ἰουνία Αὐρηλία ἀπελευθερώνει τὸ ἔτος 281 μ.Χ. στὸ ἵερὸ τῆς θεᾶς Πασικράτας κοντὰ στὸ σημερινό Suvodol (Λυγκηστίς)¹⁴.

11. Βλ. A. Cameron, “Θρεπτός and related terms in the inscriptions from Asia Minor”, *Anatolian Studies presented to W. H. Buckler*, Manchester Univ. Press 1939, 27-62 [=Bull. épigr. 1939, 35], T. Nani, “Θρεπτοί”, *Epigraphica V-VI* (1943-1944) 45-84 [=Bull. épigr. 1946-7, 37], G. Sacco, “Osservazioni su τροφεῖς, τρόφιμοι, θρεπτοί”, *Settima Miscellanea greca e romana* (Rome, Inst. Hist. Anc. 1980) 271-86 [=SEG 30 (1980) 1876, Bull. épigr. 1981, 137] καὶ *IvStyrgia I* (=IK 23), 387 (μὲ βιβλιογραφία). Βλ. καὶ M. Σ. Γιούνη, *Provincia Macedonia: Θεσμοὶ ἴδιωτικοῦ δικαίου στὴ Μακεδονία ἐπὶ Ρωμαιοκρατίας*, Ἀθῆνα/Κομιτηνὴ 2000, 124-5.

12. Γιὰ τὴ χρήση τοῦ ὅρου θρεπτός-ή στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Λευκόπετρας βλ. Ph. M. Petsas-M. B. Hatzopoulos-L. Gounaropoulou-P. Paschidis, *Inscriptions du sanctuaire de la Mère des Dieux Autochtone à Leukopétra (Macédoine)*, [ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 28], Athènes 2000, ἀρ. 10, 21, 55, 109, 113, 131, 134, 138. Προβλ. καὶ τὶς ἐπιγραφὲς ἀρ. 19, 81, 95 (ὅπου οἱ ὅροι θρέψασα καὶ θρέψας). Γιὰ τὴ χρήση τοῦ ὅρου στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Θεσσαλονίκης βλ. SEG 27 (1977) 310 (ἀντοκῷ. χρόνοι), Bull. épigr. 1977, 273, SEG 38 (1988) 706 (2ος αἰ. μ.Χ.), 707 (αντοκῷ. χρόνοι), Τρακοσοποϊλού-Σαλακίδον, ὅπ. π. (σημ. 4), 1560-2, ἀρ. 7 [=SEG 43 (1993) 463, Ann. épigr. 1993, 1397 (2ος αἰ. μ.Χ.)] καὶ IGX 2. 1, 750 (ὅπου ὁ ὅρος θρεπτάρειν), 330, 517 (ὅπου ὁ ὅρος τρόφιμος). Γιὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Μακεδονίᾳ βλ. καὶ SEG 30 (1980) 552 (Αμφίπολις, 187 μ.Χ.), EKM, 49, 208, 244, 261, 311, 317, 329, 399, 445 (Βέροια), SEG 39 (1989) 580 (Δῖον, ἐποχὴ Ἀδριανοῦ), SEG 12 (1955) 348 [=Tataki, PE, ἀρ. 8, 302, (“Ἐδεσσα, 2ος/3ος αἰ.]), Δήμιτσας, ὅπ. π. (σημ. 2), 629, ἀρ. 749 (“Ἄγιος Μάμας-Χαλκιδική”), SEG 29 (1979) 647 (Τσαπράνι-Χαλκιδική). Γ. Καραμήτζου-Μεντεσίδη-Μ. Βατάλη, “Πολύμυλος Κοζάνης 1998”, *AEMΘ* 12 (1998) [2000] 496 καὶ 502, εἰκ. 22 (Πολύμυλος), Σβέρχος, ὅ. π. (σημ. 8), 107 κ. ἔξ. (μὲ παραδείγματα ἀπὸ τὴν Ἀνω Μακεδονία).

13. Petsas-Hatzopoulos-Gounaropoulou-Paschidis, *Inscriptions*, σελ. 41 καὶ ἀρ. 134 (καὶ ἀρ. 10 (171/2 ?μ.Χ.).

14. IGX 2. 2, 18a.

”Οπως προκύπτει άπό τὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας, στὴν περίπτωση τῆς Αἰλίας Θεοδώρας δὲν πρόκειται γιὰ δούλη, ἐφ' ὅσον, ὡς γνωστόν, οἱ δοῦλοι εἴτε προσδιορίζονται μόνον μὲ τὸ προσωπικό τους ὄνομα¹⁵, εἴτε χρησιμοποιοῦν στὴ θέση τοῦ πατρωνυμικοῦ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου τους¹⁶. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ ἀπελεύθερη ἢ ἀκόμα γιὰ θετή κόρη¹⁷.

Ἡ ἀνάπτυξη σχέσεων ἀμοιβαίας συμπάθειας ἀνάμεσα σὲ δούλους ἢ ἀπελευθέρους καὶ τοὺς κυρίους τους, ἡ ὁποία ἐκφράζεται τόσο μὲ ἐπιθετικοὺς προσδιορισμούς, ὅσο καὶ μὲ τὴν ἀνέγερση ἐπιτυμβίων μνημείων¹⁸, κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴν (δηλαδὴ τὸ 2ο καὶ κυρίως τὸν 3ο αἰ.). Ὁ πωσδήποτε δὲν ξενίζει, ἐπιβεβαιώνει δὲ τὴν ἐντύπωση ποὺ ἔχει κανεὶς καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχές τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου γιὰ τὴ βελτίωση τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῶν δούλων καὶ τῶν ἀπελευθέρων¹⁹. Ἡ περίπτωση τῆς ἀπελεύθερης Κανουλείας Ποταμίλας, γνωστῆς ἀπὸ ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὁποία ὁ κύριος της Λ. Κανουλεῖος Ζώσιμος ἀποκαλεῖ στὴ σχετικὴ ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ εὐεργέτισσα, εἶναι ιδιαίτερα ἐνδεικτικὴ²⁰, ὅχι ὅμιως καὶ ἡ μοναδικὴ²¹.

15. Βλ. σχετικὰ F. Papazoglou, “Notes sur la formule onomastique dans la Macédoine romaine: À propos de la *Prosopographie Macédonienne* de D. Kanatsoulis”, *ZAnt* 5 (1955) 357-8, J. Bousquet, “Affranchissements de Larissa”, *BCH* 95 (1971) 281-2 καὶ *Klio* 54 (1972) 156.

16. Βλ. σχετικὰ καὶ M. Η. Ζάχου-Κοντογάννη, “Παρατηρήσεις στὴν *IG IX* 2, 1232”, *La Thessalie. Quinze années de recherches archéologiques, 1975-1990, Bilans et Perspectives. Actes du colloque international Lyon*, 17-22 Avril 1990, 305.

17. Βλ. σχετικὰ καὶ Ιω. Η. Καρνέζης, “Ἡ κοινωνικὴ θέσις τῶν “θρεπτῶν” καὶ ἡ παρουσία των εἰς τὴν Λακωνίαν”, *Λακωνικαι Σπουδαι* 4 (1977) 94-6 [=SEG 33 (1983) 1607]. Μὲ τὴν σημασία τοῦ θετοῦ γιοῦ χρησιμοποιεῖται πιθανότατα ὁ ὄρος θρεπτός σὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Βέροια, βλ. *EKM*, 329 (2ος-3ος αἰ.).

18. Βλ. καὶ τὴν ἐπιγραφὴ *IG X* 2. 1, 691, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Προκυλεῖος Ἐβρός ἀνήγειρε τὸ ἐπιτάφιο τῆς ἀπελευθέρας του Προκυλείας Τερψικόρης, (ἀντί τῶν κόπων σου καὶ τῆς ἴσης ἐμέ εὐνοίας) (147 μ.Χ.). Βλ. καὶ L. Robert, “Les inscriptions de Thessalonique”, *RPh* 48 (1974) 241, σημ. 398.

19. Βλ. ἐνδεικτικὰ W. L. Weaver, “Sklaverei”, *RE Suppl.* VI (1935) 1040 κ. ἔξ., C. Weaver, “The slave and freedman “cursus” in the imperial administration”, *PCPhS* 190 (1964) 74-92 καὶ W. Eck-J. Heinrichs, *Sklaven und Freigelassene in der Gesellschaft der römischen Kaiserzeit*, Darmstadt 1993, 231.

20. Βλ. *IG X* 2. 1, 451 καὶ Robert, ὥ. π. (σημ. 18), 241, σημ. 398.

21. *Εὐεργέτισσα* ἀποκαλεῖται ἀπὸ τὸν πάτρωνά της σὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Λυγκηστίδος κάποια Αἰλία Νείκη. Βλ. σχετικὰ M. Dušanić, “Epigraphical Contributions”, *ZAnt* 44 (1994) 152, ἀρ. 2 [=SEG 45 (1995) 732, *IG X* 2. 2, 24]. Γιὰ ἀντίστοιχα παραδείγματα ποθβ. καὶ *EKM*, 334 (β' μισὸ 2ου αἰ. μ.Χ.), *SEG* 12 (1955) 345 (“Ἐδεσσα, 168/9 μ.Χ.”), καὶ Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, “Ἐπιτάφια μνημεῖα τοῦ Δίου”, *Oι Αρχαιολόγοι μιλοῦν γιὰ τὴν Πιερία, Θεσσαλονίκη* 1986, 28, εἰκ. 8.

Ο χαρακτήρας ὡστόσο τῆς ἀνάθεσης στὴν ἐπιγραφή μας δὲν ἐπιτρέπει τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τῆς σχέσης τῶν δύο προσώπων καὶ κατ' ἐπέκτασιν τῆς κοινωνικῆς θέσης τῆς θρεπτῆς Θεοδώρας. Στὴν ἵδια κοινωνικὴ θέση ἀνήκουν πιθανότατα οἱ Λαρκία Ἰορήνη καὶ Λαρκία Συνκλητική, οἱ ὅποιες σύμφωνα μὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη ἀνήγειραν τὸ ἐπιτύμβιο τῆς θρεψάσσης τους Λαρκίας Κρισπείνης²², καθὼς καὶ οἱ Πόντιοι Πρόκλος καὶ Ἀντιγόνα ἀπὸ τὴν ἵδια πόλη, οἱ ὅποιοι ἀνήγειραν τὸ ἐπιτάφιο μνημεῖο τῶν θρεψάντων τους Ποντίων Βειτάλου καὶ Εὐτυχίδος²³. Η ἀπονοσία τῶν φυσικῶν ἀπογόνων στὶς δύο τελευταῖς περιπτώσεις δικαιολογεῖ μάλιστα τὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ θρεπτοὶ θὰ ἀποτελοῦσαν τὰ θετὰ τέκνα στὶς οἰκογένειες αὐτές²⁴.

2. Ἐπιτάφιος βωμὸς τοῦ θρεπτοῦ Γερμανοῦ: ΑΕΚΘ 21573 (Εἰκ 2).

Ἄγνωστη ἡ ἀκριβὴς προέλευση. Βωμὸς ἀπὸ φαιό μάρμαρο μὲ ἐγγεγραμμένη ἀετωματικὴ ἐπίστεψη. Λείπει ἡ ἀριστερὴ πλευρὰ σὲ ὅλο τὸ ὑψος της. Η πίσω πλευρὰ ἐπίπεδη, δοιυλεμένη μὲ βελόνι. Στὴν κύρια ὄψη ἐπιγραφὴ σὲ δορθογώνιο πλαίσιο. Διαστάσεις: 1,22x0,61x0,55 μ. Υψος γραμμάτων: 0,03-0,046 μ. Διάστιχα: 0,008-0,02 μ.

[Ξ²⁻³] λιος
[Χαρ] μόσν-
[νος] · Γερ-
4 [μανν] νῶι
[τῶι·] θρε-
[πτ]ῶι·
[μν ν] ήμης
[ν χάν] ριν —

22. SEG 30 (1980) 644 (αὐτοκρ. χρόνοι).

23. SEG 27 (1977) 309 [=Rhomiopoulou, Ὁ. π. (σημ. 4), 300-1 ἀρ. 4, SEG 31 (1981) 644, (αὐτοκρ. χρόνοι)]. Γιὰ ἀνάλογα παραδείγματα ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη πρβλ. SEG 38 (1988) 711 (Ζος αἱ. μ.Χ.), IG X 2. 1, 504, 516 [σχετικὰ καὶ Bull. épigr. 1976, 418, G. Daux, "Contributions récentes de l'épigraphie à l'histoire de la Macédoine antique", Ἀρχαία Μακεδονία 2 (1973) [1977] 328-30 καὶ SEG 27 (1977) 312] καὶ IG X 2. 1, 900 . Βλ. ἐνδεικτικὰ καὶ SEG 32 (1992) 932 (Ρώμη).

24. Βλ. καὶ C. P. Jones, "Τρόφιμος in an inscription of Erythrai", *Glotta* 67 (1989) 194-7 [=SEG 39 (1989) 1240, *Bull. épigr.* 1990, 348], Sacco, Ὁ.π. (σημ. 11), 277-8, Tataki, *PB*, 492-3. Γιὰ τὸν ἀντίστοιχο ὄρο alumnum στὶς λατινικές ἐπιγραφές βλ. καὶ J. Bellemore & B. M. Rawson, "Alumni: the Italian evidence", *ZPE* 83 (1990) 1-19 (κυρίως 7-8) καὶ Cristiano Saviato, "L'alumnus nell'Italia romana. Appunti per una ricerca su base epigrafica", *Epigraphica* 61 (1999) 288-93.

Κριτικές σημειώσεις: στ. 1: [Τ. ΑΙ]ΛΙΟΣ(;), λείπει τμῆμα τῆς ἀριστερῆς κεραίας τοῦ Λ. στ. 2-3: [ΧΑΡ]ΜΟΣΥ/[ΝΟΣ], λείπει ἡ ἀριστερή κεραία τοῦ Μ. στ. 3: στίξη πρὶν τὸ Γ. στ. 3-4: ΓΕΡ/[ΜΑ ναcat]ΝΩΙ. στ. 5: πιθανότατα ἀκολουθεῖ στίξη μετά τὸ ἄρθρο [ΤΩΙ·]. στ. 6: στίξη μετά τὴ λέξη ΘΡΕ/[ΠΤ]ΩΙ. στ. 7: [ΜΝ] ναcat ΗΜΗΣ, σύμπλεγμα Η+Σ. στ. 8: [ναcat Χ] ναcat ΡΙΝ, στίξη μετά τὸ Ν.

Μὲ βάση τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων καὶ τὸν τύπο τοῦ μνημείου ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται στὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Σχετικὰ μὲ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἐπισημαίνονται: α) ἡ χρήση στρογγυλῶν γραμμάτων, δηλ. τοῦ μηνοειδοῦς Ε καὶ Σ καὶ τοῦ στρογγυλοῦ Ω, καὶ β) ἡ παρουσία ἐνὸς μόνο συμπλέγματος. Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς γραφῆς ἀπαντᾶ κυρίως σὲ χρονολογημένες ἐπιγραφές τοῦ β' μισοῦ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.²⁵.

Τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι παρόμοιο μ' αὐτὸ τῆς προηγούμενης. Ἀφορᾶ δηλαδὴ στὴν ἀνέγερση τοῦ ἐπιτυμβίου μνημείου ἀπὸ κάποιον κύριο στήμνη μητοῦ ἥρεπτοῦτο. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀναθέτη δὲν σώζεται ἀκέραιο. Ἐκεῖνο τὸ ὄποιο θὰ μποροῦσε νὰ εἰπωθεῖ μὲ βεβαιότητα εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ πρόσωπο ποὺ προσδιορίζεται μὲ τὸ ρωμαϊκὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας. Ἡ χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς στὸ 2ο αἰ. μ.Χ. θὰ δικαιολογοῦσε μὲ ἀρκετὴ ἐπιφύλαξη τὴν ἐπιλογὴ τοῦ gentilicium [Αἴ]λιος, προστὰ ἀπὸ τὸ ὄποιο θὰ ὑπῆρχε τὸ praenomen τοῦ ἀναθέτη²⁶. Περισσότερο πιθανὴ φαίνεται ἡ συμπλήρωση [Χαρ]μόσυ/[νος] στὴ θέση τοῦ προσωπικοῦ ὀνόματος (cognomen)²⁷, τὸ ὄποιο, ἔξ ὅσων γνωρίζουμε, ἀπαντᾶ γιὰ πρώτη φορὰ

25. Πρβλ. τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τοῦ χρονολογημένου στὰ 162/3 μ.Χ. βωμοῦ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη: βλ. *IG X* 2. 1483 [=Αδάμ-Βελένη, ὅπ. π. (σημ. 5), ἀρ. 93]. Γιὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ βλ. Καλλιπολίτης-Λαζαρίδης, ὅ. π. (σημ. 3), 20, σημ. 6 [=Θεσσαλονίκη, 838] καὶ Γ. Τουράτσογλου-Γ. Μπέλλας, “Οἱ χρονολογημένες ἐπιγραφές τῆς ρωμαιοκρατούμενης Μακεδονίας. (“Ἐνα νέο πρόγραμμα ἐπεξεργασίας δεδομένων”), Ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας (Γ' Διεθνές Συμπόσιο γιὰ τὴ Μακεδονία, Θεσσαλονίκη, 8-12 Δεκεμβρίου 1993), Θεσσαλονίκη 1996, 206-207.

26. Ἡ ἐπιφύλαξη μας δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι τὸ κενὸ (τῶν τριῶν περίπου γραμμάτων) ἐπιτρέπει τὴν ἐπιλογὴ περισσοτέρων ἀπὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ἥδη γνωστὰ ἀπὸ τὸν κατάλογο τῆς Θεσσαλονίκης gentilicia (π.χ. Αἴλιος, Ιούλιος, “Ολλιος, ἡ ἀκόμα Αβέλιος, Ἀτέλλιος, Αὐγήλιος”) βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ ὀνόματα τῶν ρωμαίων πολιτῶν στὰ εὑρετήρια τοῦ *IG X* 2. 1 καὶ τοῦ *EKM*. Ἄν ἡ ἐπιλογὴ τοῦ gentilicium [Αἴ]λιος εἶναι σωστή, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει καριβωθεῖ τὸ praenomen τοῦ ἀναθέτη [Π(όπλιος), Τ(ίτος), Μ(άρκος)], τὴν παρουσία τοῦ ὄποιον θὰ ἐπέτρεπε τὸ μῆκος τοῦ πλαισίου καὶ μετά τὸ ὄποιο θὰ ἀκολουθοῦσε στίξη.

27. Ὁτι τὸ -μοσ δὲν ἀποτελεῖ τὴν κατάληξη τοῦ προσωπικοῦ ὀνόματος, ὅπότε τὸ Υ ποὺ ἀκολουθεῖ 0ά ἡταν ἡ ὄρχικὴ συλλαβή, πιθανότατα, τοῦ πατρώνυμικοῦ, δικαιολογεῖται, ὅπως τοιιάχιστον προκύπτει ἀπὸ τὸ σωζόμενο τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς, ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι μεταξὺ τῶν λέξεων ὑπάρχει κενό καὶ ἐπιπλέον αὐτὲς χωρίζονται μὲ σημεῖο στίξης.

στὴν προσωπογραφία τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας²⁸, εἶναι ώστόσο γνωστὸ ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἐνῶ κάποια Χαριμοσύνη εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἐπιγραφὴ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς Βεροίας, τὴν ὅποια ἀνήγειρε στὴ μνήμη της ἡ κόρη της Λυσιανῆ²⁹.

Τὸ ὄνομα Γερμανός, τὸ δποῖο φέρει δ ὅθεπτὸς τῆς ἐπιγραφῆς μας, ἀπαντᾶ συχνὰ στὴ Μακεδονία καὶ τὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμο³⁰. Στοὺς φορεῖς του συγκαταλέγονται καὶ πρόσωπα ἀπὸ τὰ κατώτερα κοινωνικὰ στρώματα, δηλαδὴ ἀπελεύθεροι καὶ δούλοι³¹. Γερμανὸς ὄνομάζεται π.χ. κάποιος ἀπὸ τοὺς δούλους τοῦ Αὐγολίου Κασσάνδρου, τὸν δποῖο δ κύριος του ἀπελευθερώνει τὸ 220 μ.Χ. στὸ ίερὸ τῆς Μητρὸς τῶν Θεῶν Αὐτόχθονος στὴ Λευκόπετρα, ἐνῶ τὸ θηλυκὸ Γερμάνα φέρει κάποια δούλη τὴν ὅποια ἡ κυρία της Τιτιανὴ Ἀλεξάνδρου ἀπελευθερώνει τὸ 193/4 στὸ ίδιο ίερό³².

3. Ἐπιτάφιος Βωμὸς Κλ(αυδίου) Ἀτειμήτου: ΑΕΚΘ 6087 (Εἰκ. 3).

Βωμὸς ἀπὸ λευκὸ χονδρόκοκκο μάρμαρο μὲ δριζόντι γεῖσο ποὺ βρέθηκε στὶς 19/2/1972 στὸ χῶρο τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο συγκολληθέντα (συνανήκοντα) τεμάχια. Εἶναι σπασμένος στὸ 1/3 τοῦ πάχους του καὶ ἀποκεκρουμένος κατὰ τὴ βάση καὶ τὴν ἐπίστεψη τῆς κυρίας δημητρίου, λόγω τῆς δεύτερης χρήσης, στὴν ὅποια

28. Σὲ ἀποσπασματικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης (‘Ωραιόκαστρον) ἀναφέρεται τὸ ὄνομα Χαριμο[—], μὲ τὴ συμπλήρωση Χάρμο[ς] ἀπὸ τὸν Edson· βλ. *IG X* 2, 1, 1013.

29. βλ. *EKM*, 258. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ὀνόματος σὲ ἄλλες περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου βλ. ἐνδεικτικὰ *LGPN I-III*, s. v., *SEG* 42 (1992) 749 (Ρόδος), *SEG* 42 (1992) 1046 (Ἐφεσος, 2ος αἰ. μ.Χ.) καὶ C. Reilly, ὁ. π. (σημ. 10), 143.

30. Γιὰ μαρτυρίες ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκην βλ. *IG X* 2, 1, 559 [=D. Feissel-M. Sève, “Inscriptions de Macédoine”, *BCH* 112 (1988) 456, ἀρ. 10, *SEG* 38 (1988) 696, 2ος αἰ. μ.Χ.], *IGX* 2, 1, 885: *Γερμανάνη* (2ος αἰ. μ.Χ.), *IGX* 2, 1, 809: *Αἰλία Γερμάνα* (2ος αἰ. μ.Χ.), *IG* 241 A II, 6: *Γναῖος Δομίτιος Γερμανός* (2ος αἰ. μ.Χ.). Γιὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία πρβλ. *SEG* 36 (1986) 625 (Isar-Marvinci, (2ος/3ος αἰ. μ.Χ.), *EKM*, 27 A, στ. 1 (Βέροια, β' μισό 2ου/ἀρχές 3ου αἰ. μ.Χ.), Κανατσούλης, *ΜΠ*, 28, 43. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ὀνόματος στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμο βλ. ἐνδεικτικὰ *IGIX* 2, 302, *SEG* 19 (1963) 419 (Θεσσαλία) καὶ *LGPN II-III* s. v. Γιὰ τὴ χρήση ἐθνικῶν ὡς προσωπικῶν ὀνομάτων βλ. I. Kajanto, *The Latin Cognomina, Comm. Hum. Litt.* 36. 2 (Helsinki 1965), 43 κ. ἐξ. καὶ 180 κ. ἐξ. (κυρίως 51 καὶ 201 γιὰ τὸ ὄνομα Γερμανός).

31. βλ. ἐνδεικτικὰ Tataki, *PB*, 493 καὶ M. L. Gordon, “The nationality of slaves under the Early Roman Empire”, *JRS* 14 (1924) 98.

32. Petsas-Hatzopoulos-Gounaropoulou-Paschidis, *Inscriptions*, ἀρ. 70, στ. 8 καὶ ἀρ. 38. Τὸ ίδιο ὄνομα φέρει καὶ ἡ δούλη τοῦ Αἰλίου Ασκληπιοδώρου, ἡ ὅποια τὸ 234 μ.Χ. ἀπελευθερώνει στὸ ίδιο ίερὸ τὴ δούλη της Νικάνδρα, βλ. ἀρ. 85.

όφειλεται ό δόρθιογώνιος τόρομος στὸ μέσον τῆς κύριας ὄψης καθώς καὶ ἡ χάραξη στὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς. Σὲ δόρθιογώνιο πλαισίο ἔξαστιχη ἐπιγραφή. Ἡ γραφὴ εἶναι ἀρκετὰ ἐπιμελημένη. Διαστάσεις: 1,38x0,65x0,18 μ. ³³ Υψος γραμμάτων: 0,043-0,045 μ. Διάστιχα: 0,029-0,039 μ.

Τι(βέριος) · Κλ(αύδιος) · Ὀφέλ-
 λιος · Κλ(αυδίω) · Ἀτει-
 μήτω · τῷ · ἵ-
 4 δίῳ
 μνείας χά-
 ριν

Κριτικές σημειώσεις: στ. 1: στίξη μετά τὸ Ι καὶ Λ. στ. 2: στίξη μετά τὸ Σ καὶ Λ, σύμπλεγμα T+E. στ. 3: πιθανότατα στίξη μετά τὸ Ω τῆς δοτικῆς ΑΤΕΙΜΗΤΩ, ἔχει ἀποκολληθεῖ τιμῆτια μὲ τὸ κάτω μέρος τοῦ Τ καὶ Ω τοῦ ἀριθμοῦ ΤΩ, μετά τὸ Ω στίξη. στ. 4: μετά τὸ Ω διακρίνεται τὸ κάτω τιμῆτια τοῦ Ι (ΙΔΙΩΙ ὁ χαράκτης), μετά τὸ Ι δὲν ὑπάρχουν γράμματα: ὁ λίθος σώζεται στὸ ὕψος τῆς βάσης τῶν γραμμάτων, τὰ ὅποια λόγω τῆς βαθεῖᾶς χάραξης θὰ διαχρίνονταν. στ. 5: τὸ Μ εἶναι ἀποκεκρουμένο στὸ πάνω τιμῆτια, λόγω τοῦ ισχεῖ τοῦ βιβλιοῦ, τὰ γράμματα Ι καὶ Α ἐλαφρῶς ἀπολεπισμένα. στ. 6: τὰ γράμματα Ι καὶ Ν εἶναι ἀποκεκρουμένα, λόγω μεταγενέστερης χάραξης.

Ο τύπος τοῦ μνημείου καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τοποθετοῦν χρονικὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 2ου ὡς καὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γραφῆς εἶναι: α) ἡ χρήση τῶν γωνιωδῶν γραμμάτων Ε, Σ, καὶ τοῦ ἴδιαίτερα συμμετρικοῦ Μ, καὶ β) ἡ παρουσία ἐνὸς μόνο συμπλέγματος (T+E). Ἐπίσης τὸ γωνιωδες Ε ἔχει μικρότερη τὴν ἐσωτερικὴ κεραία, ἡ ἐσωτερικὴ κεραία τοῦ Η εἶναι κυματιστή, ἐνῷ ἴδιαίτερα συμμετρικὰ εἶναι τὰ γράμματα Α, Λ, Μ καὶ Ν. Ο τύπος αὐτὸς τῆς γραφῆς ἀπαντᾶ σὲ χρονολογημένες ἐπιγραφές ἥδη ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.³³.

Ἡ ὀλιγόστιχη αὐτὴ ἐπιγραφὴ προσθέτει δύο ἀκόμη ἄγνωστα μέχρι τώρα πρόσωπα στὴν προσωπογραφία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης. Πρόκειται γιὰ τὸν Τ(ιβέριο) Κλ(αύδιο) Ὀφέλλιο καὶ τὸν Κλ(αύδιο) Ἀτείμητο, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν

33. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων παρουσιάζει π.χ. ὅμοιότητες μὲ αὐτὸ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 146/7 μ.Χ. ἀπὸ τὸ Σισάνι ('Ορεστίς) ἀλλὰ καὶ μ' αὐτὸ τοῦ χρονολογημένου στὰ 248/9 μ.Χ. βιβλιοῦ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκην βλ. EAM, 187, πίν. 74 καὶ Πελεκίδης, Ὁ. π. (σημ. 2), 115, εἰκ. 28 [=IGX 2, 1, 163, 'Αδάμι-Βελένη, Ὁ. π. (σημ. 5), ἀρ. 47]· πρβλ. καὶ Τουράτσογλου-Μπέλλας, Ὁ. π. π. (σημ. 25), 206-7.

στὴν κατηγορία τῶν ρωμαίων πολιτῶν τῆς πόλης³⁴. Ἡ σχέση τῶν δύο προσώπων δὲ διευκρινίζεται ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς. Ἡ ἐκφραση τῷ Ἰδίῳ, χωρὶς εἰδικότερο προσδιορισμό, ἀφήνει περιθώρια γιὰ περισσότερες ἀπὸ μία ἔρμηνες σχετικὰ μὲ τὴν σχέση τοῦ Ἀτειμήτου μὲ τὸν Κλ(αύδιο) Ὁφέλλιο³⁵: μπορεῖ δηλαδὴ νὰ ἀφορᾶ εἴτε σὲ γιό (τῷ Ἰδίῳ τέκνων ἢ σύζυγο), εἴτε σὲ ἀδελφό (τῷ Ἰδίῳ ἀδελφῷ), ἢ πατέρα (τῷ Ἰδίῳ πατρὶ) ἢ πεθερό (τῷ Ἰδίῳ πενθερῷ)³⁶, ἢ ἀκόμα καὶ σὲ θρεπτό, δοῦλο ἢ ἀπελεύθερο (τῷ Ἰδίῳ θρεπτῷ, ἢ ἀπελεύθερῷ)³⁷. Ἡ πιθανότητα νὰ ἐννοεῖ τὸν ἀπελεύθερο, ἀν καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ, ἐφόσον σὲ κάτι τέτοιο συνηγορεῖ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ Ἀτειμήτου, δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ μὲ βεβαιότητα³⁸.

Τὸ ὄνομα Ἀτείμητος ἀπαντᾷ γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Θεσσαλονίκη καὶ τὴν Μακεδονία γενικότερα. Γνωστὸ εἶναι ἀπὸ τὴν γειτονικὴ Θεσσαλία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου³⁹. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐτυμολογία του, τὸ ὄνομα προσιδιάζει αὐρίως σὲ δούλους ἢ ἀπελεύθερους. Κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ καὶ αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ χρησιμοποιεῖται ὡστόσο ἀπὸ πρόσωπα καὶ ἄλλων κοινωνικῶν στρωμάτων⁴⁰.

34. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ gentilicium Κλαύδιος στὴν Θεσσαλονίκη βλ. ἐνδεικτικὰ Σαμσάρης, ὄ. π. (σημ. 7), 324-8 καὶ τὰ εὑρετήρια στὸ IG X 2. 1.

35. Γιὰ τὴ χρήση τοῦ Ἰδιος στὴ θέση τῆς κτητικῆς ἀντωνυμίας βλ. G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*, Sofia 1943, 150.

36. Βλ. ἐνδεικτικὰ IG X 2. 1, 812, EKM, 207, 230, 264, 302, 333, 349A, 358, SEG 37 (1987) 580 (Σέρρες).

37. Βλ. IG X 2. 1, 869, EKM, 208, 311, ὅπου ἡ ἀνάθεση γίνεται σὲ θρεπτό. Βλ. καὶ Iv Smyrna I [=JK 23] 200, 247, ὅπου ἡ ἀνάθεση γίνεται καὶ στοὺς ἀπελεύθερους.

38. Χωρὶς ἀκριβέστερο προσδιορισμὸ τῆς ταυτότητάς του ἀναφέρεται καὶ κάποιος Νάρκισσος σὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τοὺς Στόβους, τὴν ὥποια ἀνήγειρε ὁ Ὄλιος Κοινᾶρτος, βλ. A. v. Parmerstein-N. Vulić, “Antike Denkmäler in Serbien und Makedonien”, JÖAI 6 (1903) Beibl. 9, ἀρ. 11: Ὄλιος Κοινᾶρτος Νάρκισσω / τῷ Ἰδίῳ μνείας χάριν, ὁ ὥποιος κατὰ τὴν F. Papazoglou, “Oppidum Stobi civium Romanorum et municipium Stobensium”, Chiron 16 (1986) 234, ἦταν δοῦλος. Γιὰ παρόμοια παραδείγματα προβλ. IG X 2. 1, 634, 881, καὶ τὴν ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Βέροια EKM, 235.

39. Βλ. P. R. Franke, “Νέοων, Ἀπόλλων καὶ Θεσσαλία”, Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὴν Ἀρχαία Θεσσαλία στὴ μνήμη τοῦ Δ. Θεοχάρη, Ἀθήνα 1992, 371-2 [προβλ. σχετικὰ καὶ SEG 42 (1992) 1829] καὶ SEG 40 (1990) 479 (Λάρισα, 2ος αἰ. μ.Χ.). Βλ. ἐνδεικτικὰ καὶ LGPNI-III, s. v. καὶ SEG 38 (1988) 1234 (Λαζία), SEG 38 (1988) 1426 (Πέργη), SEG 39 (1989) 456, στ. 35 (Θεσπιαί, 169-72 μ.Χ.), SEG 40 (1990) 1043 (Γόρδος, 59/60 μ.Χ.), IvEphesos VIII 2, 31-2 (εὑρετήρια).

40. Βλ. Franke, ὄ. π. (σημ. 39), 372· προβλ. καὶ Solin, ὄ. π. (σημ. 9), II, 900-2.

Tò gentilicium Ὄφελλιος, τὸ ὄποιο φέρει ώς προσωπικὸ δῆνομα ὁ ἀναθέτης τοῦ μνημείου⁴¹, συνδέεται μὲ τὴν οἰκογένεια τῶν ωμαίων συμπραγματευομένων (Ιταλικῶν) Ofellii⁴², μέλη τῆς ὄποιας μαρτυροῦνται στὴ Δῆλο, ἥδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.⁴³, στὴν ὑπόλοιπη νησιωτικὴ Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ στὴν Ἀθήνα, τὴν Πελοπόννησο καὶ τὴν Μ. Ἀσία⁴⁴. Στὴ Μακεδονία ἡ παρουσία τῆς οἰκογένειας (gens Ofelia) ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἐλάχιστα παραδείγματα⁴⁵: κάποιος

41. Γιὰ τὴ χρήση ἀπὸ τοὺς "Ἐλληνες τῶν ωμαίων gentilicia ώς προσωπικῶν δηνομάτων βλ. F. Papazoglou, "Greecs et Romains à Stuberra", *Ἄρχαια Μακεδονία* 4 (1983) [1986] 431-6 καὶ M. B. Hatzopoulos-L. D. Loukopoulos, *Recherches sur les marches orientales des Téménides (Anthémonte-Kalindoia)*, IIe Partie, [ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 11], Athènes 1996, 341-3.

42. Γιὰ τὴ ωμαϊκὴ οἰκονομικὴ διείσδυση στὴ Θεσσαλονίκη βλ. Ἀ. Δ. Ριζάκης, "Ἡ κοινότητα τῶν 'συμπραγματευομένων ωμαίων' τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ ωμαϊκὴ οἰκονομικὴ διείσδυση στὴ Μακεδονία", *Ἄρχαια Μακεδονία* 4 (1983) [1986] 511-24 καὶ Γ. Βελένης, "Συμπραγματευόμενοι ωμαῖοι σὲ μιὰ νέα ἐπιγραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης", *Τεκμήρια* 2 (1996) 8-14 [=Bull. épigr. 1998, 260]. Βλ. καὶ Hatzopoulos-Loukopoulos, *Recherches* II, 356-60.

43. Βλ. σχετικὰ J. Hatzfeld, "Les Italiens résidant à Délos mentionnés dans les inscriptions de l'ile", *BCH*36 (1912) 58-60, τοῦ ἴδιου, "Les dédicaces des portiques de l'agora des Italiens à Délos", *BCH*45 (1921) 484, M. Th. Couillaud, *Les monuments funéraires de Rhénée, EAD* XXX (1974) 160, ἀρ. 311 καὶ πρόσφατα Fr. Queyrel, "C. Offelius Ferus", *BCH* 115 (1991) 389 κ. ἔξ. (κυρίως 416, ὅπου συγκεντρωμένα παραδείγματα, καὶ 435).

44. Βλ. ἐνδεικτικὰ J. Hatzfeld, *Trafiguants Italiens dans l'Orient Hellénique*, Paris 1919 (ἀνατ. New York 1971) 398, Θ. Σαρικάκης, "Ἡ χρονήσις τῆς ωμαϊκῆς πολιτείας εἰς τοὺς Χίους", *ΕΕΦΣΑΠΘ* 11 (1969) 194-5 καὶ τοῦ ἴδιου, *Χιακὴ Προσωπογραφία*, Ἀθήνα 1989, 363, ἀρ. 52, *IG XII*, 6. 1, 460: Ἀύλος Ὄφελλιος Ἀττικός (Σάμος 3ος αἰ. μ.Χ.), *SEG* 46 (1996) 1130: Ὄφελλία Ζωσάριον (Κῶς, αὐτοκρ. χρόνοι), *IGIV*, 145: Γάιος Ὄφελλιος Ποπλίου σίνος (Αἴγινα), *IGV*, 1, 1208: Πόπλιος Ὄφελλιος Κρίσπος, *IGV*, 1, 1247 καὶ H. Box, "Roman citizenship in Laconia", *JRS*22 (1932) 169: Αύλος Ὄφελλιος Τάναγρος (Λακωνία), S. Zoumbaki, "Die Verbreitung römischer Namen in Eleia", στό: *Roman Onomastics in the Greek East: Social and political aspects. Proceedings of the International Colloquium on Roman Onomastics* (Athens, 7-9 Sept. 1993), [ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 21 (ἐκδ. A. D. Rizakis)], Athens 1996, 202-3 (μὲ παραδείγματα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο καὶ τὴν νησιωτικὴ Ἑλλάδα), *IGIX* 1, 941: Ἀντίοχος Ὄφελλιος (Κέρκυρα). Γιὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα βλ. *IG* II² 2026 στ. 56: Ὄφελλιος Σατορνί[η]λος (116/7 μ.Χ.), *IGII²* 2471: Γ[ε]ρμόντης Ὄφελλιος Αἰλεύς (1ος αἰ. μ.Χ.); *IGII²* 10161: Πᾶλλα Ὄφελλία Γαῖου ωμαία Ζωσίμη (1ος αἰ. π.Χ.), *IGII²* 10947: Γάιος Ὄφελλιος Βᾶσσος (2ος/3ος αἰ.), *The Athenian Agora* XV (1974) 337 Col II, 14: Γάιος Ὄφελλιος Αρίστω[ν]. Γιὰ μαρτυρίες ἀπὸ τὴν Μ. Ἀσία βλ. ἐνδεικτικὰ *SEG*44 (1994) 903: Αύλος Ὄφελλιος Ιούστος (Κνίδος, τέλη 2ου αἰ. μ.Χ.), D. Knibbe-M. Büyükkolancı, "Zur Bauinschrift der Basilica auf dem sog. Staatsmarkt von Ephesos", *ÖJh* 59 (1989) 445 [=SEG 39 (1989) 1210, 11-14 μ.Χ.], *SEG* 33 (1983) 941: Γάιος Ὄφελλιος Διονύσιος (Ἐφεσος) καὶ *SEG* 39 (1989) 1176F: Ὄφελλιος Ρουφίων (Ἐφεσος, ἐποχὴ Τιβερίου) προβλ. *SEG*44 (1994) 1018: Μ. Ὄφελλιος Αἰμιλίανός (Σινώπη, 1ος/2ος αἰ.), *TAMV*, II, 998, στ. 31: [Τι]βέριος Ὄφελλιος (Θυάτειρα) καὶ *IvnTomis*, 342: Ὄφελλιος Λόνγος.

45. Ἡ σύνδεση τῶν Ofelli τῆς Μακεδονίας μὲ τὸν Aulus Ofellius Maior Macedo, procurator Augusti τῆς ἐπαρχίας Πόντου καὶ Βιθυνίας καὶ τῆς γειτονικῆς Ἡπείρου μπο-

Γάιος Ὁφέλλιος ἀπαντᾶ σὲ κατάλογο δνομάτων τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.-1ου αἰ. μ.Χ. ἀπό τή Βέροια⁴⁶, ἐνῶ κάποια Ὁφελλία Τροφίμη ἀπελευθερώνει τὸ ἔτος 186 μ.Χ. στὸ ίερὸ τῆς Μητρὸς Θεῶν Αὐτόχθονος στὴ Λευκόπετρα τέσσερις δούλους της καὶ μαζὶ μ' αὐτοὺς τοὺς ἀπογόνους τους⁴⁷. Ἐπιπλέον, σὲ λατινικὴ ἐπιγραφὴ τῶν Φιλίππων ἀναφέρεται κάποιος Ofillius Rufus, ἵερεὺς τοῦ θεοῦ Σιλβανοῦ (*cultor Silvani*)⁴⁸, κάποιο μέλος τῆς Ἰδιας οἰκογενείας ἀπαντᾶ σὲ μιὰ διδημοσίευτη ἀκόμη, ἐξ ὅσων γνωρίζουμε, ἐπιγραφὴ ἀπὸ τοὺς Στόβους⁴⁹, ἐνῶ τὸ *gentilicium* Ὁφέλλιος φέρει ὡς προσωπικὸ δνομα (cognomen) δ M. Οὐλπιος Ὁφέλλιος σὲ ἐπιγραφὴ τοῦ 167/8 μ.Χ. ἀπὸ τή Θεσσαλονίκη⁵⁰. Οποιαδήποτε προσπάθεια σύνδεσης τῶν προσώπων αὐτῶν μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτουμε εἶναι ἐπισφαλής.

Ἡ χρήση ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες τῶν ρωμαϊκῶν δνομάτων γένους (*gentilicia*) στὴ θέση τῶν προσωπικῶν (*cognomina*) δὲν ἔνειζει⁵¹. Μὲ βάση τοὺς καταλόγους ἐφήβων ἀπὸ τὴ Στύβεροα ἡ F. Papazoglou διατύπωσε τὴν ἄποψη δτὶ ἡ χρήση τῶν δνομάτων γένους ὡς προσωπικῶν κατὰ τὸ ἐλληνικὸ σύστημα δνοματοθεσίας (δηλ.

οεὶ μὲ βεβαιότητα νὰ ἀποκλεισθεῖ, ἐφόσον ἡ δράση τοῦ ρωμαίου ἀξιωματούχου στὴν Ἀνατολὴ εἶναι μεταγενέστερη χρονικὰ τῆς παρουσίας τῶν Ὁφελλίων στὴ Μακεδονία. Γιὰ τὴ δράση τοῦ Αὔλου Ὁφελλίου Μακεδόνα βλ. PIR V (1970) 435-6, Θ. Σαρικάκης, “Συμβολὴ εἰς τὴν ιστορίαν τῆς Ἡπείρου κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους”, *Ἑλληνικὰ* 19 (1966) 205-7 καὶ B. Κοντορίνη, “Ο Αὔλος Ὁφέλλιος Μάιιρο Μακεδών (Dessau 8849, Ἀκτία Νικόπολη) καὶ δ Ὁφέλλιος Μακεδών, νέος ἐπίτροπος τοῦ Βεσπασιανοῦ (Ρόδος)”, *Δωδώνη* 15, 1 (1986) 185-94 [=SEG 36 (1986) 556].

46. EKM, 142B, στ. 8 καὶ Tataki, PB, ἀρ. 1002.

47. Bλ. Petsas-Hatzopoulos-Gounaropoulou-Paschidis, *Inscriptions*, ἀρ. 19.

48. Bλ. CIL III 3, 633 II [=Κανατσούλης, ΜΠ, ἀρ. 1103]. Γιὰ τὴ λατινικὴ ἀπόδοση τοῦ Ὁφέλλιος ὡς Ofellius καὶ Ofillius βλ. W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Göttingen 1904 (ἀνατ. 1966), 115 καὶ H. Solin-O. Salomies, *Repertorium nominum gentilium et cognominum latinorum*, Hildesheim/Zürich/New York 1988, 130. Πρβλ. καὶ τὶς δίγλωσσες ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴν Ἔφεσο, *IvEphesos* II (=IK 12), 404 [σχετικὰ καὶ SEG 39 (1989) 1210], 407, *IvEphesos* VII 1 (=IK 17, 1), 3092.

49. Bλ. Papazoglou, δ. π. (σημ. 38), 236, ἀρ. 33.

50. Bλ. IG X 2, 1 527. Ἡ σύνδεση τοῦ προσώπου τῆς ἐπιγραφῆς μὲ τὸν M. Οὐλπιο Ὁφέλλιο Θεόδωρο, legatus Augusti pro praetore στὴν ἐπαρχία Καππαδοκίας περὶ τὸ ἔτος 220 μ.Χ., μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ μὲ βεβαιότητα, ἐφόσον ἡ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τή Θεσσαλονίκη προηγεῖται χρονικὰ τῆς δράσης του. Γιὰ τὴ δράση τοῦ M. Οὐλπίου Ὁφελλίου βλ. καὶ J. L. Mourgeus, “Les formules “rescripsi”, “recognovi” et les étapes de la rédactions des souscriptions impériales sous le Haut-empire romain”, *MEFRA* 107 (1995) 283-4 καὶ 295-8 [=SEG 45 (1995) 1768].

51. Bλ. σχετικὰ ἀν. ὑπ. 41 καὶ A. D. Rizakis, “Anthroponymie et société. Les noms romains dans les provinces hellénophones de l’Empire”, στό: *Roman Onomastics*, 19-20 καὶ 22.

όνομα+πατρωνυμικό), ἀντανακλᾶ τὴ νομικὴ θέση τῶν προσώπων, συνδέεται δηλαδή μὲ τοὺς μικτοὺς γάμους ἀνάμεσα σὲ ρωμαίους πολίτες καὶ πρόσωπα ποὺ δὲν διέθεταν τὸ *jus conubii*⁵². Ἡ ἄποψη αὐτὴ εἶναι ὅπωσδήποτε ἐλκυστική, δὲ μπορεῖ ὅμως, τοιλάχιστον στὴν περίπτωση τῶν προσώπων ποὺ ἔχουν ἀποκτήσει τὴ ρωμαϊκὴ πολιτεία (*civitas romana*), ὅπως ὁ Τι. Κλαύδιος Ὁφέλλιος τῆς ἐπιγραφῆς μας, νὰ γενικευτεῖ⁵³. Ἀκόμα καὶ μέσα ἀπὸ τὴ διαδικασία τὴν δποίᾳ περιγράφει ἡ F. Papazoglou (*matrimonium inustum-matrimonium juris gentium*), σύμφωνα μὲ τὴν οἰκογενειακὴ παράδοση τῶν Ἑλλήνων τὰ ὄνόματα αὐτὰ θὰ ἀποκτοῦσαν καὶ τὸ χαρακτήρα τῶν προσωπικῶν. Σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο, ἐκεῖνο τὸ ὅποιο μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ μὲ ἀρκετὴ βεβαιότητα εἶναι ὅτι ὁ ἀναθέτης τῆς ἐπιγραφῆς μας ἦ οἱ πρόγονοί του, ὅπως καὶ ὁ Μ. Οὐλπιος Ὁφέλλιος ἀπὸ τὴν ἵδια πόλη, συνδέονταν συγγενικὰ μὲ κάποιο ἀπὸ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας τῶν Ὁφελλίων.

Στὸ βασικό πρόβλημα τῆς ίστορίας τῶν Ὁφελλίων τῆς Μακεδονίας ποὺ ἀφορᾶ στὴν προέλευση καὶ τὴν ἐγκατάστασή τους στὴν περιοχή, ἡ παραπάνω ἐπιγραφὴ δὲν μπορεῖ δώσει ἀπάντηση. Τὸ ἀνθρωπονυμικὸ ὑλικὸ συνδέει τὴ *gens Ofellia* μὲ τὴ Νότια Ἰταλία καὶ συγκεκριμένα μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Καμπανίας⁵⁴. Ἡ ἔντονη πάντως παρουσία της στὴ Δῆλο, ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση, ποὺ ἰσχύει καὶ γὰρ ἄλλες οἰκογένειες ρωμαίων συμπραγματευομένων τῆς Θεσσαλονίκης, ὅτι στὴ Μακεδονία προωθήθηκαν πιθανότατα διαμέσου τοῦ νησιοῦ μετὰ τὴν καταστροφή του στὰ μέσα τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.⁵⁵. Τὴ διαπίστωση αὐτὴ ἐνισχύει τὸ γεγονός ὅτι ἡ πρωϊμότερη μαρτυρία μέλους τῆς οἰκογενείας στὴν περιοχή, καὶ συγκεκριμένα τοῦ Γαϊού Ὁφελλίου στὴ Βέροια, συμπίπτει περίπου μὲ τὴν περίοδο αὐτή⁵⁶.

52. Βλ. Papazoglou, ὥ. π. (σημ. 41), 431-6. Πρβλ. σχετικὰ καὶ A. Berger, *Encyclopaedic dictionary of Roman Law (TAPhS 6)* Philadelphia 1953, λ. *jus conubii*, *Lex Minicia, Matrimonium iniustum* καὶ Kunkel, *RE Art. Matrimonium* (1930) 2263.

53. Βλ. καὶ τὶς παρατηρήσεις τῶν Rizakis, ὥ. π. (σημ. 51), 22, καὶ Γιούνη, ὥ. π. (σημ. 11), 152-4.

54. Βλ. σχετικὰ Schulze, ὥ. π. (σημ. 48), 443, 451, Solin-Salomies, ὥπ. π. (σημ. 48), 131 καὶ Queyrel, ὥ. π. (σημ. 43), 416 καὶ 435. Γιὰ τὴν παρουσία ρωμαϊκῶν οἰκογενεῶν ἀπὸ τὴν Καμπανία στὴ Μακεδονία βλ. καὶ O. Salomies, “Contacts between Italy, Macedonia and Asia Minor during the principate”, στό: *Roman Onomastics*, 118-9.

55. Βλ. σχετικὰ Ριζάκης, ὥ. π. (σημ. 42), 517-8 καὶ Π. Μ. Νιγδελης, “Ἡ οἰκογένεια τῶν Ἰταλικῶν Auli Avii στὴ Θεσσαλονίκη: Μὲ ἀφορμὴ μιά νέα διγλωσση ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή”, *Τεκμήρια* 1 (1995) 60.

56. Τὴν ἔνταξη τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὴ Βέροια στὴ φεπονυμπλικανικὴ ἡ τὴν πρώιμη αὐτο-

4. Ἐπιτάφιος βωμὸς τοῦ Φλαβίου Διονυσίου καὶ τῆς συζύγου του Τυχα-
ροῦνος: ΑΕΚΘ 6065 (**Εἰκ. 4.**).

Βωμὸς ἀπό φαιό μάρμαρο μὲν ἐγγεγραμμένη ἀετωματικὴ ἐπίστεψη ἀποτελούμενος
ἀπό δύο συγκολληθέντα τμήματα. Βρέθηκε στὸ οἰκόπεδο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ
ΑΠΘ. Ἀχέραιη σώζεται μόνον ἡ κύρια ὅψη, ἡ δόποια παροιπιάζει μείωση, ὅποιι ἐπιγραφὴ
σὲ ὁρθογώνιο πίνακα. Ἡ χάραξη τῶν γραμμάτων δὲν ἀκολουθεῖ εὐθεία πορεία. Στὴν πάνω
ἐπιφάνεια κυκλικὸς τόρνος γιὰ στερέωση κώνου πεύκης. Διαστάσεις: 1,125x0,63x0,22 μ.
“Υψης γραμμάτων (ποικίλει): 0,025 (Ω στὸν 7ο στίχο), 0,039 (τὸ Β στὸν 1ο στίχο), 0,04 (τὸ
Ν στὸν 3ο στίχο), 0,066 (τὸ Φ στὸν 1ο στίχο). Διάστιχα: 0,011-0,02 μ.

*Φλάβιος Διο-
νύσιος Φλαβίιψ
Διονυσίω τῷ Ἰ-
4 δ[ί]ω πατρὶ καὶ Τυ-
χαροῦνι [τῇ] ἵδιᾳ
μητρὶ τὸ[ν] βίνυμόν
ἐκ τῶν ἴδιων
μνίας χάριν*

Κριτικὲς σημειώσεις: στ. 1: σύμπλεγμα Ο+Σ. στ. 2: στὴ θέση τοῦ συμπλέγματος Ο+Σ
παρατηρεῖται ἐλαιρόῃ ἀπολέπιση, τὸ Ω ἐκτὸς πλαισίου, ὅπως καὶ τὸ Ι στὸν στίχο 3. στ. 4:
δὲ λίθος εἶναι ἀπολεπισμένος στὴ θέση τοῦ Δ καὶ Ι, σώζεται μόνον τὸ ἀριστερὸ τμῆμα καὶ
ἴχνη στὴν δεξιὰ πλευρὰ τοῦ Δ, σύμπλεγμα Τ+Ρ, στὴ λέξη ΠΑΤΡΙ, τὸ Υ ἐκτὸς πλαισίου. στ.
5: λείπει ἡ δεξιὰ κεραία τοῦ Ν, μετὰ τὸ ὅποιο διακρίνεται ἡ βάση γράμματος, πιθανότατα
Ι, διακρίνεται ἡ κεραία τοῦ Ι καὶ ἡ κορυφὴ τοῦ Δ τῆς λέξης ΙΔΙΑ. στ. 6: συμπλέγματα
Μ+Η, Τ+Ρ στὴ λέξη ΜΗΤΡΙ, στὴ δεξιὰ πλευρά τοῦ Ο καὶ στὴ θέση τοῦ Ν τοῦ ἄρθρου ΤΟΝ
βαθιὰ ἀπολέπιση, σώζονται τὰ δύο ἡμικύκλια τοῦ Β, ἐνῶ τὸ Μ διακρίνεται σχεδόν ἀκέ-
ραιο, τὸ πάνω τμῆμα τοῦ Ο εἶναι ἀπολεπισμένο, τὸ Ν, τοῦ ὅποιού λείπει τμῆμα τῆς ἀρι-
στερῆς κεραίας, ἐκτὸς πλαισίου. στ. 7: ἡ ἀπόσταση τῶν γραμμάτων Ω καὶ Ν τοῦ ἄρθρου
ΤΩΝ εἶναι μεγαλύτερη, δὲ λίθος εἶναι ἀπολεπισμένος στὴν ἀριστερὴ πλευρά τοῦ Ν τὸ
ὅποιο διακρίνεται ἀκέραιο, τὸ Ν τῆς λέξης ΙΔΙΩΝ ἐκτὸς πλαισίου. στ. 8: σύμπλεγμα
Μ+Ν, ἀπολέπιση στὴ θέση τῶν Α καὶ Σ.

κρατορικὴ ἐποχὴ ἐνισχύει μὲν βάση τὸ ἀνθρωπωνυμικὸ ὑλικὸ καὶ ἡ ἀποινοία τοῦ cognomen στὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας τῶν προσώπων τοῦ καταλόγου (στ. 12: Γάιος Λάππιος, στ. 13: Γάιος Λάππιος, στ. 14: Μᾶρκος Λάππιος), βλ. σχετικὰ καὶ I. Kajanto, “On the chronology of the cognomen in the Republican period”, στὸ L’ Onomastique Latin (Paris 1977), 63-70 καὶ τοῦ ἴδιου, δ. π. (σημ. 30), 19-20.

Μὲ βάση τὸν τύπο τοῦ μνημείου καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται στὸ β' μισὸ τοῦ 2ου ἢ στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. Σχετικὰ μὲ τὸν τύπο τῆς γραφῆς παρατηροῦνται τὰ ἔξης χαρακτηριστικά: α) ἡ παρουσία ἔξι συμπλεγμάτων, β) ἡ χρήση γωνιωδῶν γραμμάτων: Ε (μὲ τὴν κυματιστὴ ἐσωτερικὴ κεραία), Μ, Ν, Σ. Ὁ τύπος τῆς γραφῆς παρουσιάζει διμοιότητες μὲ τὴ γραφὴ ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη τοῦ χρονικοῦ διαστήματος ἀνάμεσα στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 2ου ἔως καὶ τὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.

Τὸ μνημεῖο, *βωμός*, δῆπος ἀναγράφεται καὶ στὴν ἐπιγραφὴ⁵⁷, ἀνήγειρε στὴ μνήμη τῶν γονέων του ὁ Φλάβιος Διονύσιος. Τὰ πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἄγνωστα ἀπὸ ἀλλοῦ. Ὁ πατέρας φέρει τὸ ἵδιο ὄνομα μὲ τὸ γιό⁵⁸. Καὶ οἱ δύο ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν ρωμαίων πολιτῶν⁵⁹. Γιὰ πρώτη φορὰ ἀναφέρεται στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Μακεδονίας γενικότερα τὸ ὄνομα Τυχαροῦς (γεν. Τυχαροῦνος), ποὺ φέρει ἡ νεκρὴ μητέρα τοῦ Διονυσίου, καὶ τὸ δποῖο παρὰ τὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζει ἡ ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς στὸ σημεῖο αὐτὸ (λόγω τομῆς τοῦ λίθου), μπορεῖ νὰ ἀποκατασταθεῖ μὲ ἀρκετὴ βεβαιότητα⁶⁰. Ὁ τύπος τοῦ ὄνοματος συνδέεται μὲ ἔνα ἀπὸ τὰ ἥδη γνωστὰ μορφολογικὰ φαινόμενα τῆς Ἑλληνικῆς στὴ Μακεδονία κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, τὸ δποῖο ἀφορᾶ

57. Γιὰ ἀνάλογα παραδείγματα πρβλ. καὶ *EKM*, 36, 44, 367, 368, 460.

58. Γιὰ τὴ συχνὴ χρήση τοῦ ἰδίου ὄνοματος ἀπὸ πατέρα καὶ γιὸ ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῶν ἐφηβικῶν καταλόγων ἀπὸ τὴ Στύβερρα, βλ. σχετικὰ F. Papazoglou, “Les stèles éphébiques de Stuberra”, *Chiron* 18 (1988) 233-70 [=SEG 38 (1988) 675-86, *IGX* 2, 2, 323-6]. Ἐνδεικτικὰ βλ. *SEG* 38 (1988) 680 στ. 39-40: *Διονύσιος Διονυσίου*, *SEG* 38 (1988) 679 στ. 33: *Λιμναῖος Λιμναίου*, *IGX* 2, 1, 27: *Δημήτριος Δημητρίου*, *EAM* 186 II στ. 46: *Ἀλεξανδρος Ἀλεξάνδρου*. Βλ. σχετικὰ καὶ Papazoglou, ὄ. π. (σημ. 15), 360-2.

59. Γιὰ τοὺς Φλαβίους τῆς Θεσσαλονίκης βλ. *IGX* 2, 1 (εὐρετήρια), Σαμιάρης, ὄ. π. (σημ. 7), 329-32, *SEG* 40 (1990) 555 [=P. Nigdelis, “Eine neue Familie aus Thessaloniki”, *ZPE* 82 (1990) 209-12].

60. Ἡ ὑπόθεση ὅτι τὸ ὄνομα τῆς νεκρῆς εἶναι Τύχα δὲν φαίνεται πιθανή· [γιὰ τὴ χρήση μακροῦ α στὴ θέση τοῦ η, βλ. Ἀ. Παναγιώτου, “Γλωσσικές παρατηρήσεις σὲ μακεδονικές ἐπιγραφές”, *Ἄρχαια Μακεδονία* 4 (1983) [1986] 420-2· τὸ ὄνομα Τύχα ἀπαντᾶ π.χ. στὴ Λέσβῳ βλ. *SEG* 26 (1976-7) 891 = *LGPNI*, s. v.]. Στὴν περίπτωση αὐτή ἡ συμπλήρωση θὰ ἥταν *Tύχα Pouν[τία]*;] <*τῆ*> *ἰδίᾳ...* [γιὰ τὸ *gentilicium Runtius* βλ. Schulze, ὄ. π. (σημ. 48) 222, σημ. 5, Solin-Salomies, ὄ. π. (σημ. 48), 157-8, καὶ τὴν ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Ἀμαθοῦντα, *SEG* 45 (1995) 1842, *Ann. épigr.* 1995, 1562· γιὰ τὴν ἀντιστοφή τῆς θέσης τοῦ *gentilicium* καὶ τοῦ cognomen βλ. Rizakis ὄ. π. σημ. 51.] “Αν ἐννοηθεῖ τὸ γνωστὸ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη *gentilicium Arruntius* [*IGX* 2, 1, 444, 502, Σαμιάρης, ὄ. π. (σημ. 7), 337], τότε ἡ συμπλήρωση θὰ ἥταν *Tύχα <Α>ρουν[τία] <τῆ> *ἰδίᾳ...** Εξίσου ἀπίθανη φαίνεται ἡ ὑπόθεση ὅτι μετὰ τὸ ὄνομα Τύχα θὰ ἀκολουθοῦντε κάποιο ἐπίθετο ἢ τιμητικός τίτλος, βλ. σχετικὰ M.

στὴν ἀνάπτυξη κλίσεως μὲν ἔργινο ἐπένθεμα: δ τύπος δηλαδή Τυχαροῦν[ι] εἶναι δοτικὴ μὲν ἔργινο ἐπένθεμα -ν- τοῦ ὀνόματος Τυχαροῦς⁶¹. Ἐξ ὅσων γνωρίζουμε, τὸ ὄνομα φέρει κάποια δούλη σὲ πάπυρο ἀπὸ τὴν Ὁξύρυγχο καὶ ἡ σύζυγος κάποιου Ἀπολλωνίου σὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Ἀνάζαρβο⁶², ἐνῶ σὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Ἰδεβησσὸ τῆς Λυκίας ἀναφέρεται δ τύπος Τυχαροῦτι (δοτική)⁶³. Ἐπίσης γνωστὸς ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ τὴ Βοιωτία εἶναι δ τύπος Τυχαρώ⁶⁴.

Σχετικὰ μὲ τὴν κοινωνικὴ θέση τῶν προσώπων δὲ μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ τίποτα μὲ βεβαιότητα. Τὸ εὐρύτατα διαδεδομένο στὸν ἑλληνικὸ χῶρο ὄνομα Διονύσιος, στὴ χρήση τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει ἀποκλειστικότητα ἀπὸ κοινωνικὴ τουλάχιστον ἀποψη, δὲν ἀποτελεῖ δπωσδήποτε ἔνδειξη γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς κοινωνικῆς θέσης τῶν προσώπων. Τὸ ἕδιο ἴσχύει καὶ γιὰ τὸ ὄνομα Τυχαροῦς⁶⁵.

N. Tod, "Laudatory epithets in greek epitaphs", *ABSA* 46 (1951) 182-90, L. Robert, *Hellenica* XIII, 1965, 35-42 καὶ A. M. Véritrac, "L' image de la femme dans les épigrammes funéraires grecques", στό: *La femme dans le monde méditerranéen*, Vol. 1: *Antiquité* (εκδ. A. M. Véritrac), Lyon 1985, 85-112 [πρβλ. *SEG* 35 (1985) 1844].

61. Γιὰ ἀνάλογα παραδείγματα βλ. A. B. Panayotou, *La langue des inscriptions grecques de Macédoine (IVe s. a.C. VIIe s. p.C.)*, (ἀδημοσ. διδ. διατριβὴ) Nancy 1990, 521-2, *EKM*, ἀρ. 230, ὅπου τὸ ὄνομα Παπποῦς (γεν. Παπποῦνος, Βέροια) καὶ σελ. 509 (Μορφολογία), Hatzopoulos-Loukopoulos, *Recherches* II, 263 καὶ 296, ὅπου τὸ ὄνομα Νεικοῦς ('Ανθεμοῦς) καὶ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία, *IGX* 2. 2, 85 (Ζωσοῦς, Ἡράκλεια Λυγκηστίς), *Ann. épigr.* 1934, 128, ὅπου ὁ τύπος Ζωσ[οῦνι] καὶ [Ζ]οσοῦ (δοτική) σὲ δίγλωσση ἐπιγραφὴ ἀπὸ τοὺς Στόβους.

62. Βλ. F. Preisigke, *Namenbuch*, Amsterdam 1922 [1967], 450 [=P. Oxy. III, 434 (II)]. *IvAnazarbos* (=IK 56) 543.

63. Βλ. *TAM* II, 3, 857: *Κατεσκεύασεν τὸ ἀνγεῖον Τίτος Αὐρήλιος Τρο/κόνδας ἔσαντῷ...καὶ θυγατρὶ Τυχαροῦτι*. Γιὰ τὰ θηλυκά μὲ τὴν κατάληξη -οῦς (γεν. οῦτος καὶ οῦδος) βλ. καὶ P. Aupert-O. Masson, "Inscriptions d'Amathonte, I", *BCH* 103 (1979) 367-369, 385, *SEG* 39 (1989) 1544 καὶ B. Kontoziήνη, *Ἀνέκδοτες ἐπιγραφές Ρόδου* II, Ἀθήνα 1989, 91-2, ἀρ. 17.

64. Βλ. *IGVII*, 1639 (Τανάγρα, Βοιωτία), *SEG* 36 (1986) 546D (Ἐχῖνος, ὅπου δούλη μὲ τὸ ὄνομα Τυχαρώ). Βλ. καὶ Solin, ὄ. π. (σημ. 9), I, 446, ὅπου τὸ ὄνομα Tycharo.

65. Τὸ ὄνομα Διονύσιος εἶναι ἀπὸ τὰ συχνότερα στὴν Ἀττική, βλ. *LGPN* II, s.v. καὶ *Bull. épigr.* 1995, 167. Βλ. καὶ *LGPN* I, III, s. v. καὶ R. Parker, "Theophoric Names and the History of Greek Religion", στό: *Greek Personal Names: Their Value as Evidence*, (εκδ. S. Hornblower-E. Matthews) Oxford 2000, 66. Γιὰ τὴ χρήση π.χ. τοῦ ὀνόματος ἀπὸ δούλους, βλ. Gordon, ὄ. π. (σημ. 31), 97, O. Masson, "Les noms des esclaves dans la Grèce antique", *Actes du colloque 1971 sur l'esclavage*, Paris 1972, 14 [=OGSI, 152], Reilly, ὄ. π. (σημ. 10), 32-4, καὶ Ch. Fragiadakis, *Die attischen Sklavennamen von der spätarchaischen Epoche bis in die römische Kaiserzeit. Eine historische und soziologische Untersuchung*, διδ. διατριβὴ,

5. Ἐπιτάφιος βωμός του ἀπελευθέρου Έρμη: ΑΕΚΘ 19728 (Εἰκ. 5).

Βωμός ἀπό ορεία χονδρόκοκκο μάρμαρο, σφυροκοπημένος περιμετρικά στὴ βάση καὶ τὴν ἐπίστεψη, λόγω δεύτερης χρήσης, ὡς δεξαμενῆς νεροῦ. Μέρος τῶν κυματίων σώζεται μόνον στὴν ἀριστερὴ ὥψη. Ἡ πίσω πλευρά ἐπίπεδη, δούλεμένη μὲ βελόνι. Ὁπως καὶ ἡ πάνω πλευρά. Ἡ κύρια ὥψη παρουσιάζει μείωση. Σὲ ὁρθογώνιο πλαίσιο, τὸ ὅποιο εἶναι σφυροκοπημένο στὴν ἀριστερὴ πλευρά, πεντάστιχη ἐπιγραφή. Διαστάσεις: 1,47x0,75x0,63 μ. “Υψος γραμμάτων (ποικίλει): 0,037 μ. (τὸ σύμπλεγμα Ο, Υ στὸ 2ο στίχο) ἕως 0,065 μ. Διάστιχα: 0,024-0,028 μ.

*Γ(αῖον) · Ιουλίου
 Γαληνιανοῦ
 ἀπελεύθερος
 4 Έρμῆς ἑαυτῷ
 > ζῶν >*

Κριτικές σημειώσεις: στ. 1: μετὰ τὸ Γ ἀκολουθεῖ στίξη. στ. 2: σύμπλεγμα Η+Ν καὶ Ο+Υ. στ. 3: σύμπλεγμα Π+Ε, ὁ λίθος εἶναι λειασμένος στὴ θέση τοῦ δευτέρου Ε τῆς λέξης ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΣ. στ. 4: σύμπλεγμα Η+Σ.

Μὲ βάση τὸν τύπο τοῦ μνημείου καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται στὸ διάστημα μεταξὺ τῶν μέσων τοῦ 2ου καὶ τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Σχετικὰ μὲ τὸν τύπο τῆς γραφῆς παρατηροῦνται τὰ ἔξης: α) ἡ παρουσία τεσσάρων συμπλεγμάτων, καὶ β) ἡ συνύπαρξη γωνιωδῶν καὶ στρογγυλῶν γραμμάτων. Ἡ πρώτη ὄμιάδα περιλαμβάνει τὰ γωνιώδη Σ καὶ Ε (τὸ δεύτερο μὲ τοὺς κεραῖες), ἡ δεύτερη τὸ στρογγυλὸ Ω. Ὁ χαρακτήρας αὐτὸς τῆς γραφῆς παρουσιάζει ὅμοιότητες μὲ αὐτὸν τῶν χρονολογημένων στὰ τέλη τοῦ 2ου καὶ στὸ α΄ μισό τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἐπιγραφῶν⁶⁶.

Τὸ βωμὸ ἔστησε γιὰ τὸ μελλοντικό του ἐνταφιασμὸ ὁ ἀπελεύθερος τοῦ Γ(αῖον) Ιουλίου Γαληνιανοῦ, Έρμης⁶⁷. Τὰ πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς, δηλαδὴ ὁ ἀπελεύθερος καὶ ὁ κύριος του, δὲν εἶναι γνωστὰ ἀπὸ ἄλλες πηγές. Ὁ Γ(αῖος) Ιούλιος Γαληνιανός ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν προσώπων τῆς πόλης, ποὺ εἶχε ἀποκτήσει

Mannheim 1988, 28-9. Γιὰ τὸ ὄνομα Τυχαροῦνς βλ. ἀν. σημ. 62, 64.

66. Βλ. σχετικὰ καὶ ἀν. σημ. 25, F. Papazoglou, “Notes d’ épigraphie et de topographie macédoniennes”, *BCH* 87 (1963) 522-3 καὶ τὶς παρατηρήσεις τοῦ G. Daux, “Sur la chronologie des inscriptions de la Macédoine romaine”, *BCH* 88 (1964) 418.

67. Γιὰ περιπτώσεις προσώπων ποὺ παραγγέλνονται τὸ ταφικό τους μνημεῖο κατὰ τὴ

τὴ ρωμαϊκὴ πολιτεία καὶ προσδιορίζεται μὲ τὸ ρωμαϊκὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας⁶⁸. Τὸ δνομα Γαληνιανός ἀπαντᾶ, ἐξ ὅσων γνωρίζουμε, γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Μακεδονία. Εἶναι ὡστόσο γνωστὸ ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου⁶⁹.

Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐπιγραφῆς ἔγκειται στὴ δήλωση τῆς κοινωνικῆς θέσης τοῦ προσώπου ποὺ ἀνήγειρε τὸ μνημεῖο καὶ στὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας του. Ὁ Ἐρμῆς εἶναι ἀπελεύθερος τοῦ Γ(αῖον) Ιουλίου Γαληνιανοῦ⁷⁰. Προσδιορίζεται μάλιστα μὲ “μικτὸ” σύστημα ὀνοματοθεσίας⁷¹, χρησιμοποιεὶ δηλαδὴ τὸ πλῆρες ρωμαϊκὸ δνομα τοῦ κυρίου του (σὲ γενικὴ) καὶ τὸ προσωπικὸ του ὄνομα Ἐρμῆς, τὸ δποτὸ γνωρίζει εὐρύτατη διάδοση μεταξὺ τῶν δούλων καὶ τῶν ἀπελευθέρων τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ ἄλλων περιοχῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου⁷². Ὁ τρόπος αὐτὸς μὲ τὸν δποτὸ δηλώνει τὴν ταυτότητά του ὁ Ἐρμῆς εἶναι ἐνδεικτικὸς τόσο τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ τῶν προσώπων ποὺ ἀνήκουν στὰ κατώτερα κοινωνικὰ στρώματα (ἀπελεύθεροι-δοῦλοι), ὅσο καὶ τοῦ κύρους ποὺ τοὺς προσέδιδε ἡ σύνδεση μὲ τοὺς κυρίους τους⁷³.

διάρκεια τῆς ζωῆς τους βλ. ἐνδεικτικὰ Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, ὁ. π. (σημ. 4), 1549.

68. Γιὰ τοὺς Ιουλίους τῆς Θεσσαλονίκης βλ. *IG X 2. 1* (εύρετήρια) καὶ Σαμισάρης, ὁ. π. (σημ. 7), 320-3.

69. Βλ. Kajanto, ὁ. π. (σημ. 30), 147, Solin, ὁ. π. (σημ. 9), 337. Γιὰ τὰ προερχόμενα ἀπὸ gentilicia cognomina σὲ ianus -ιανὸς βλ. Kajanto, ὁ. π. (σημ. 30), 32-5.

70. Γιὰ τὴν παρουσία ἀπελευθέρων στὶς ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης βλ. ἐνδεικτικὰ *IG X 2. 1*, 208, 297, 310, 380, 405, 451, 535, 580, 658, 668, 679, 688, 691, 701, 723, 811, 829, 839, 878 καὶ *Bull. épigr.* 1977, 273.

71. Θὰ περίμενε κανεὶς τὴ διατύπωση *Γ(αῖος) Ιουλίος Γαληνιανοῦ ἀπελεύθερος Ἐρμῆς*. Γιὰ τὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας τῶν ἀπελευθέρων βλ. *SEG* 39 (1989) 1812 [=G. Zuntz, *Aion, Gott des Römerreichs*, *AHA W* 1989, 2, Heidelberg 1989, 39-40] καὶ Ιω. Τουλουμάκος, “Ονόματα Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων σὲ δίγλωσσες ἀναθηματικές ἐπιγραφές”, στό: *Roman Onomastics*, 44-5. Βλ. ἐνδεικτικὰ *IG X 2. 1*, 380: *Pouββία Μάρκου ἀπελευθέρα Ρηγίλλα*, *Bull. épigr.* 1977, 273: *Ιουλία Τριμφέρα, Πυλάδου ἀπελευθέρα*, *SEG* 36 (1986) [=Bull. épigr. 1988]: *Αὔλος Καπρείλιος Αὔλοιν/ἀπελεύθερος Τιμόθεος/σωματένπορος* (Ἀμφίπολις, 1ος αἰ. μ.Χ.), *SEG* 34 (1984) 630, 631: *Ἀνθεστία Ποπλίου ἀπελευθέρα Ιουνκοῦνδα* (Δίον, ἐποχὴ Σεβήρων), καὶ τὴν ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Λάρισα, *SEG* 42 (1992) 517: *Σέξτος Οὐέτιος Σέξτου ἀπελεύθερος Βίθυν*.

72. Βλ. σχετικὰ Π. Μ. Νίγδελης-Γ. Σουρῆς, “Ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ ἵερὸ τῆς Ἔνοδίας (Ἐξοχὴ Κοζάνης)”, *Τεκμήρια* 2 (1996) 72, Masson, ὁ. π. (σημ. 65), 152, F. Papazoglou, “Deorum nomina hominibus imposita”, *Zbornik Filozofskoj Fakulteta (Recueil de travaux de la Faculté de Philosophie, Beograd)* 14 (1979) 8, Solin, ὁ. π. (σημ. 9), I, 342-53 καὶ Parker, ὁ. π. (σημ. 65), 57.

73. Βλ. σχετικὰ καὶ W. Eck, “Abhängigkeit als ambivalenter Begriff. Zum Verhältnis von Patron und Libertus”, *MHA* 2 (1978) 41-50. Γιὰ τὸ αὐτοσυνοίσθημα τῶν ἀπελευθέρων, ὅπως ἀντικαποτρίζεται στὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα βλ. P. Zanker, “Grabreliefs römischer Freigelassener”, *JDAI* 80 (1975) [1976] 267 κ. ἔξ.

Ἐπιπλέον, τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἕδιος κατασκεύασε τὸ ἐπιτάφιο μνημεῖο του ἀντανακλᾶ τὴ βελτίωση τῆς κοινωνικῆς θέσης τῶν ἀπελευθέρων κατά τὴν περίοδο αὐτή.

6. Ἐπιτάφιος βωμὸς τῆς Φοιβιανῆς καὶ τοῦ συζύγου της Γουρα: ΑΕΚΘ 21574 (Εἰκ. 6).

Βωμὸς ἀπὸ φαιὸ χονδρόχοκκο μάρμαρο, μὲ δριζόντιο γεῖσο καὶ κυκλικὸ ἄνθος στὸ κέντρο τοῦ τυμπάνου. Ἡ βάση εἶναι ἀποκεκρουμένη κατὰ τὴν ἀριστερὴν καὶ δεξιὰ πλευρά, ὅπως καὶ ἡ ἐπίστεψη κατὰ τὴν ἀριστερὴν γωνία, ἐνῷ ἀπολεπισμένες εἶναι οἱ δύο πλευρές τῆς κύριας ὅψης. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια κυκλικὸς τόρμος γιὰ τὴ στερέωση ἐνθέτου κώνου πεύκης. Στὴν κύρια ὅψη τοῦ λίθου ὑπάρχουν φθορές, λόγω τῆς μακρόχρονης παραμονῆς του στὸ ὑπαιθρο. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι λαξεμένη ἐλεύθερα. Διαστάσεις: 1,16x0,53x0,50 μ. "Υψος γραμμάτων: 0,031-0,034 μ. (0,066 μ. τὸ Φ). Διάστιχα: 0,027-0,031.

(ἐπίστεψη)

[.] T

(δροθοστάτης)

Φοιβιανὴ Γουρα
τῷ ἀνδρὶ ἐκ
τῷ[ν ἔ]λαυτῆς
4 μη[ῆμ]ης χάριν
[καὶ ἔαν]τῃ ζῶσα

Κριτικὲς σημειώσεις: στὴν ἐπίστεψη δεξιὰ τοῦ ρόδακα Τ· ἡ ἀπολέπιση τοῦ μνημείου στὸν ἄξονα ἀριστερὰ τοῦ ρόδακα δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἔξαριβώσουμε τὴν ὑπαρξὴ γραμμάτων στὸ σημεῖο αὐτό, μὲ συνέπεια καὶ ἡ ὑποιαδήποτε ἐρμηνεία τοῦ γράμματος Τ νὰ εἶναι παρακινδυνευμένη (βλ. π.χ. τὶς συντομογραφίες A. N. Oikonomides, *Abbreviations in Greek: Papyri manuscripts and early printed books*, Chicago 1974, 103-6): σὲ μικρῷ ἀπόσταση ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ ρόδακα ὑπάρχει κάθετη κεραία ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς ὅποιας ξεκινᾶ ἄλλη πλάγια (ἢ ἀπολέπιση τοῦ λίθου στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐμποδίζει τὴν ἐπιλογὴ γράμματος, π.χ. Ν ἢ καὶ Μ· ἐπιπλέον, ἀν ἡ πλάγια κεραία ποὺ ἔχεινα ἀπὸ τὴ βάση τῆς κάθετης κεραίας δὲν ὀφείλεται στὴν ἀπολέπιση τοῦ μνημείου, τότε δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται γιὰ τριγωνικὸ σχῆμα, ἵσως διακοσμητικό), λίγο πιὸ ἀριστερὰ ἔχνη χάραξης ἵσως τριγωνικοῦ γράμματος (Α.). Ἡ ἀπόσταση τοῦ Τ ἀπὸ τὸν ρόδακα, σὲ συμμετρικὴ πάνω στὸ δεξιὸ τμῆμα τοῦ τυμπάνου θέση, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀπουσία ἄλλων χαραγμένων γραμμάτων, δικαιολογεῖ τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ ἀρχικὸ γράμμα λέξης. στ. 1: Τὸ Φ εἶναι

ἀποκεκρουμένο στὴν ἀριστερή του πλευρά, ἀπολεπίσεις στὴ θέση τοῦ πρώτου I, σύμπλεγμα N+H+Γ, τὸ ὅμικρον σώζεται σχεδόν ἀκέφαιρο (λείπει τὸ ἀριστερὸ τμῆμα στὴ βάση του, λόγω ἀπόκρουσης), διακρίνεται ἡ κατακόρυφη, ἡ πλάγια ἀριστερὴ καὶ τμῆμα τῆς δεξιᾶς κεραίας τοῦ Y, ὅπως καὶ τὸ ἡμικύκλιο τοῦ P καὶ ἡ ἀριστερὴ κεραία A. στ. 2: σώζεται μόνον ἡ δριζόντια κεραία τοῦ T στὸ ἄρθρο ΤΩ, ἡ ἐσωτερικὴ κεραία τῶν A καὶ N τῆς λέξης ΑΝΔΡΙ παρουσιάζει φθορές, διακρίνονται ἡ κάθετη καὶ ἡ κάτω πλάγια κεραία τοῦ K. στ. 3: Διακρίνονται ἡ δριζόντια κεραία τοῦ T καὶ ἔχνη τοῦ Ω, σώζεται μόνον ἡ δεξιὰ κεραία τοῦ A, τὸ Y παρουσιάζει φθορές στὴν κατακόρυφη κεραία του, διακρίνεται τὸ πάνω τμῆμα τῆς ἀριστερῆς καὶ δεξιᾶς κεραίας τοῦ H καὶ οἱ δύο δριζόντιες κεραίες τοῦ Σ. στ. 4: διακρίνονται ἡ δεξιὰ γωνία τοῦ M καὶ τὸ πάνω τμῆμα τοῦ N, ἔχνη τοῦ δευτέρου H, καθώς καὶ τὸ Σ τῆς λέξης ΜΝΗΜΗΣ, διλίθος εἶναι χτυπημένος στὴ θέση τοῦ X τοῦ ὅποιου διακρίνεται τμῆμα τῆς ἀριστερῆς κάτω κεραίας, λείπει ἡ ἀριστερὴ κεραία τοῦ A. στ. 5: διακρίνονται ἔχνη συμπλέγματος T+H στὴ λέξη ΕΑΥΤΗ, τὸ Ζ παρουσιάζει φθορές στὴν ἐσωτερική του κεραία, λείπει ἡ δεξιὰ κεραία τοῦ A στὴ λέξη ΖΩΣΑ.

‘Ο τύπος τοῦ μνημείου καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἐπιτρέπουν τὴν χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς στὸ 2ο/3ο αἰ. μ.Χ. Σχετικὰ μὲ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων, τὰ δποῖα ἔχουν ἔντονους ἀκρέμονες, παρατηροῦνται τὰ ἔξης χαρακτηριστικά: α) ἡ χρήση τῶν γωνιωδῶν γραμμάτων E, Σ, καὶ β) ἡ παρουσία δύο συμπλεγμάτων (N+H+Γ στὸν 1ο στίχο, καὶ πιθανότατα T+H στὸν 5ο στίχο).’ Ο τύπος αὐτός τῆς γραφῆς ἀπαντᾶ σὲ ἐπιγραφές του 2ου καὶ κυρίως τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφή τὸ μνημεῖο ἀνήγειρε μὲ δικά της ἔξοδα (ἐκ τῶν ἔαυτῆς) ἡ Φοιβιανὴ στὴ μνήμη τοῦ συζύγου της Γουρα καὶ γιὰ τὸν μελλοντικὸ ἐνταφιασμό της. Τὰ πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἄγνωστα ἀπὸ ἀλλοῦ. Γιὰ πρώτη φορὰ ἀπαντᾶ στὴ Θεσσαλονίκη τὸ ὄνομα Φοιβιανὴ, τὸ δποῖο εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὶς ἐπιστολές τοῦ ρήτορα τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Ἀλκίφρονος⁷⁴. Γνωστὰ ἀπὸ ἐπιγραφές τῆς πόλης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχές τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου εἶναι τὰ ὄνόματα Φοίβος καὶ Φοίβη, ἐνῶ σχετικὰ συχνὰ ἀπαντᾶ καὶ τὸ ἀρσενικὸ Φοιβιανός⁷⁵. Ἀντίθετα, ἡ χρήση τοῦ θηλυκοῦ ὄνόματος Φοιβιανὴ εἶναι ἴδιαίτερα

74. Ἀλκίφρων, I, 27-8. Βλ. καὶ *LGPNI* II, s. v., S. Copalle, *De Servorum Graecorum Nominibus*, Diss. Marburg 1908, 62.

75. Βλ. *IGX* 2. 1, 449: Φοίβη, *IGX* 2. 1 692: Φοίβος. Βλ. ἐνδεικτικὰ καὶ *LGPNI*-III, s. v., *Bull. épigr.* 1964, 143 (ὅπου κάποια Μιλησία μὲ τὸ ὄνομα Φοίβη), *Bull. épigr.* 1971, 601 (Ιουλία Γόρδος), *IGRIV* [=IvLaodikeia am Lykos I (=IK 49. 1), 95], ὅπου κάποια Κλαυδία Φοιβία καὶ Papazoglou, ὄ. π. (σημ. 72), 8-9 [=SEG 30 (1980) 1833, *Bull. épigr.* 1981, 179]. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ὄνόματος Φοιβιανός βλ. ἐνδεικτικὰ *LGPNI* I, III, s. v., *FD* III, 2, 118, καὶ Solin, ὄ. π. (σημ. 9), I, 286.

περιορισμένη στὸν ἐλληνικὸ χῶρο. Στὴ Μακεδονίᾳ ἀναφέρεται μία ἀκόμη φορά: πρόκειται γιὰ τὴ Φοιβιανὴ κόρη τοῦ Αἰλίου Λύκου, γνωστὴ ἀπὸ ἐπιγραφὴν τῆς Βεροίας τοῦ 2ου/3ου αἰ. μ.Χ.⁷⁶. Ἐπιπλέον, γνωστὸς ἀπὸ ἐπιγραφὲς τῆς Ρώμης εἶναι ὁ τύπος *Phoebiane*⁷⁷.

Τὸ ὄνομα τοῦ συζύγου τῆς Φοιβιανῆς Γούρας ἀπαντᾶ ἥδη σὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, εἶναι δὲ γνωστὸ στὴ Μακεδονίᾳ - κυρίως ἀπὸ ἐπιγραφὲς τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων- ἀλλὰ καὶ στὸν ὑπόλοιπο ἐλληνικὸ κόσμο⁷⁸. Ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν προελληνικῶν-ἡδωνικῶν ὄνομάτων⁷⁹.

7. Ἐπιτάφιος βωμὸς τῆς Κλημεντίλλας, συζύγου τοῦ τραπεζίτη Μαρκέλλου: ΑΕΚΘ 11344 (**Εἰκ. 7 α-β**).

Βωμὸς ἀπὸ οφαῖο λεπτόκοκκο μάρμαρο μὲ ἐγγεγραμμένη ἀετωματικὴ ἐπίστεψη. Βρέθηκε κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς Λεωφόρου Στρατοῦ, ἔμπροσθεν τοῦ κτηρίου τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ. Λείπει η βάση καὶ μικρὸ τιμῆμα τοῦ δόρυος. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια κυκλικὸς τόφμος γιὰ τὴ στερεωσην ἐνθέτου κώνου πεύκης. Ή πίσω πλευρᾷ, ὅπου ὑπάρχει αὐλάκι ἀπὸ δεύτερη χρήση, εἶναι ἐπίπεδη, δουλεμένη μὲ βελόνη. Στὸ τύμπανο τῆς ἐπίστεψης ἄνθος καὶ ἐπάλληλοι μηνίσκοι στὶς γωνίες. Στὴν κύρια ὅψη διαχρίνονται ἵγνη ἐργαλείοι, ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴ χάραξη τῶν κανόνων τῆς ἐπιγραφῆς. Διαστάσεις: 1,625x0,465x0,42 μ. Υψος γραμμάτων: 0,033-0,034 μ. Διάστιχα: 0,022 μ. Βλ. καὶ ΑΔ 26 (1971) Χρονικά Β2, [1975] 395 (πίν. 394β), *Bull. épigr.* 1977, 273 καὶ Φ. Παπάζογλου, “Η Μακεδονίᾳ ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους”, στό: *Μακεδονίᾳ 4000 χρόνια Έλληνικῆς Ιστορίας καὶ Πολιτισμοῦ*, (ἐπιμ. Μ. Β. Σακελλαρίου), Αθήνα 1982, 101, σημ. 61.

76. EKM, 257 [=Tataki, *PB*, ὥρ. 60.]: (*Αἰλία*) Φοιβι(α)νή.

77. Βλ. σχετικὰ Solin, ὥ. π. (σημ. 9), I, 286 (3 παραδείγματα). Μεταξὺ αὐτῶν τὸ ὄνομα φέρεται καὶ κάποια Castricia M. f(ilia) Phoebiane, κόρη τοῦ M. Castricius Phoebus, βλ. Antonio Ferrua S. I., “Antiche iscrizioni inedite di Roma”, *Epigraphica* 29 (1967) [1968] 85-6, ἀρ. 113.

78. Βλ. *IG X* 2. 1, 94 (μὲ παραδείγματα), *EAM* 74, M. B. Hatzopoulos, *Une donation du roi de Lysimaque*, [*ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 5], Athènes 1988, 17, στ. 20-1 [=SEG 38 (1988) 619], *SEG* 46 (1996) 804, *Bull. épigr.* 1997, 402. Γιὰ τὴ διάδοση στὸν ὑπόλοιπο ἐλληνικὸ κόσμο βλ. καὶ L. Robert, *Études épigraphiques et philologiques*, Paris 1938, 185, *LGPNI*, s. v. καὶ M. Büyükkolancı-H. Engelmann, “Inscriptions aus Ephesos”, *ZPE* 86 (1991) 140-2, ἀρ. 7 [=SEG 41 (1991) 963].

79. Βλ. σχετικὰ F. Papazoglou, “Structures ethniques et sociales dans les régions centrales des Balkans à la lumière des études onomastiques”, *Actes du VII Congrès International d’Épigraphie Grecque et Latine* (Bucarest-Paris 1979), 165 καὶ Hatzopoulos, ὥ. π. (σημ. 78), 42-3, τοῦ ἴδιου, “L’histoire par les noms” in *Macedonia*”, στό: *Greek Personal Names*, 109-10 πρβλ. καὶ Robert, ὥ. π. (σημ. 78), 185 (σύμφωνα μὲ τὸν ὄποιο τὸ ὄνομα εἶναι θρακικό).

*Μάρκελλος
 τραπέζείτης
 Κλημεντίλλα
 4 τῇ συμβίω^v
 ἔτους· ζ· μ· σ·
 Ξανδικοῦ*

Κριτικές σημειώσεις: στ. 2: σύμπλεγμα Π+Ε και Τ+Η+Σ, τὸ Σ εἶναι ἀπολεπισμένο στὸ κάτω μισό τμῆμα του. στ. 3: σύμπλεγμα Η+Μ+Ε και Ν+Τ. στ. 4: ἡ ἀπόσταση τῶν γραμμάτων εἶναι λίγο μεγαλύτερη, σύμπλεγμα Μ+Β, μετὰ τὸ Ω ἀκολουθεῖ vacat. στ. 5: ἀκολουθεῖ στίξη μετά τὸ Σ τῆς λέξης ΕΤΟΥΣ, στίξη μεταξὺ μετά τὸ ζ και Μ, σώζεται μόνον ἡ πάνω γωνία τοῦ Σ στὴ χρονολόγηση ζΜΣ (*Bull. épigr.* 1977, 273: ζμ').

Τὸ μνημεῖο ἀνήγειρε κατὰ τὸ μήνα Ξανδικὸ τοῦ ἔτους 246 ὁ Μάρκελλος στὴ μνήμη τῆς συζύγου του Κλημεντίλλας. Τὸ πρῶτο πρόβλημα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ ἀφορᾶ στὴ χρονολόγησή της, ἂν δηλαδὴ τὸ ἔτος 246 ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀκτιακὴ χρονολογία, δόποτε ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται τὸ 215 μ.Χ., ἡ στὴν ἐπαρχιακὴ χρονολογία, δόποτε ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται τὸ 99 μ.Χ.⁸⁰. Ὁ τύπος τοῦ μνημείου και ὁ χαρακτήρας τῆς γραφῆς καθιστοῦν πιθανώτερη τὴν πρώτη χρονολογία⁸¹.

‘Οπωσδήποτε ἡ χρήση τοῦ μονόλιθου βωμοῦ ἀρχίζει, ὡς γνωστόν, στὴ Ρώμη τὸν 1ο αἰ. μ.Χ. και σύντομα διαδίδεται σὲ δλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία⁸². Στὴ Μακεδονίᾳ, ὅπως προκύπτει τονλάχιστον ἀπὸ τοὺς βωμούς στοὺς ὅποιονς ὑπάρχει χρονολογικὴ ἔνδειξη, ἐμφανίζεται περίπου στὸ β' τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., ἀκμάζει γιὰ ἔνα περίπου αἰώνα και ἀκολουθώντας μιὰ φθίνουσα πορεία

80. Γιὰ τὸ σύστημα χρονολόγησης τῶν μακεδονικῶν ἐπιγραφῶν βλ. M. Tod, “The Macedonian era”, *ABSA* 23 (1918-9) 206-17, 24 (1919-20) 54-67. τοῦ ἴδιου, “The Macedonian era reconsidered”, *Studies Presented to D. M. Robinson II*, (Washington 1953), 382-97 [=Bull. épigr. 1953, 59]. Ποβλ. ἐπίσης L. Robert, “Inscriptions de Beroia”, *RPh* 13 (1939) 130 2 [=Bull. épigr. 1939, 158], F. Papazoglou, “Sur l’emploi des deux ères dans les inscriptions grecques de Macédoine”, *Zbornik de la Faculté des Lettres de Belgrade*, vol. III, 1953, 15-28 [=Bull. épigr. 1956, 146, *SEG* 16 (1959) 409], τῆς ἴδιας, ὥ. π. (σημ. 66), 517-26 [=Bull. épigr. 1965, 236], Daux, ὥ. π. (σημ. 66), 416-9 και Chr. Habicht, *Gnomon* 46 (1974) 488-9.

81. Τὸ πρόβλημα τῆς σινδεδεμένης μὲ αἰτήν (περιστασιακῆς) ἀναφορᾶς σὲ “ἔτος σεβαστόν” δέν μπορεῖ νὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ. Βλ. ἀν. σημ. 80 και τὶς παρατηρήσεις τοῦ M. B. Xατζόποιλου στὸ *Bull. épigr.* 1999, 329.

82. Βλ. σχετικὰ D. Boschung, *Antike Grabaltäre aus den Nekropolen Roms*, Bern 1987, 1-2.

ἐξαφανίζεται στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.⁸³. Ἐπιπλέον, μὲ βάση τυπολογικὰ χαρακτηριστικά, ὁ βωμὸς τῆς Κλημεντίλλας ἀνήκει σὲ μιὰ χαρακτηριστικὴ κατηγορία τῶν μνημείων τοῦ εἴδους, ἡ δοπία ἐμφανίζεται στὸν 3ο αἰ. μ.Χ.: τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τους εἶναι, σὲ σχέση μὲ τὴν προηγούμενη ἐποχή, ἡ ἀλλαγὴ στὶς ἀναλογίες ὑψους μεταξὺ τῶν μελῶν τους, μὲ αἰσθητὴ αὐξηση τοῦ ὀρθοστάτη, ὅπως καὶ ἡ μείωση τῆς διαφορᾶς τοῦ πλάτους τοῦ ὀρθοστάτη καὶ τῶν λοιπῶν τμημάτων τους (βάσης-ἐπίστεψης), μὲ συνέπεια νὰ δίνουν τὴν ἐντύπωση μιᾶς ψηλῆς στήλης⁸⁴. Τὰ χαρακτηριστικότερα δείγματα ἀποτελοῦν οἱ χρονολογημένοι στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. βωμοὶ ποὺ συνδέονται μὲ τὴ λατρεία τοῦ θεοῦ Φούλβου⁸⁵.

“Οσον ἀφορᾶ στὸ χαρακτήρα τῆς γραφῆς καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων παρατηροῦνται τὰ ἔξης: α) ἡ χρήση τῶν γωνιωδῶν γραμμάτων Ε, Μ, Σ, καὶ β) ἡ συχνὴ παρουσία συμπλεγμάτων. Ἐπιπλέον, σὲ γενικὴ παρατήρηση, τὰ γράμματα εἶναι ἴδιαιτερα συμμετρικά (ἰσοσκελές Π, συμμετρικὰ Α, Η, Λ, Μ, Ν, ὅπως καὶ τὰ Κ καὶ Σ) καὶ ἔχουν ἔντονους ἀκρέμονες. Ο τύπος αὐτὸς τῆς γραφῆς ἐμφανίζεται στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., συναντᾶται δὲ κυρίως σὲ ἐπιγραφὲς τοῦ 3ου αἰ.⁸⁶.

83. Βλ. σχετικὰ καὶ Ἀδάμ-Βελένη, ὥ. π. (σημ. 5), 121-2. Ο πρωϊμότερος χρονολογημένος βωμὸς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἀνήκει στὸ ἔτος 129/30· βλ. *IGX* 2. 1, 502 [=Ἀδάμ-Βελένη, ὥ. π. (σημ. 5), ἀρ. 112 (μὲ τὴν προηγούμενη βιβλιογραφία)]. Ἀκολουθεῖ ὁ βωμὸς *IGX* 2. 1, 503 [=Ἀδάμ-Βελένη, ὥ. π. (σημ. 5), ἀρ. 98], ὁ ὅποιος χρονολογεῖται τὸ ἔτος 132/3. Ο ὄψιμότερος ἀνήκει στὸ ἔτος 269/70· βλ. Πελεκίδης, ὥ. π. (σημ. 2), 67, ἀρ. 25, εἰκ. 33 [=IGX 2. 1, 170, Ἀδάμ-Βελένη, ὥ. π. (σημ. 5), ἀρ. 37]. Ως μεμονωμένη πρόπει να θεωρηθεῖ ἡ παρουσία τοῦ βωμοῦ τὸν ὅποιο ἀνήγειρε ὁ ὑπατικός Καλλιόπιος, καὶ ὁ ὅποιος χρονολογεῖται μὲ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ στὸ διάστημα 361-3 μ.Χ.: βλ. σχετικὰ Rhomopoulou, ὥ. π. π. (σημ. 4), 304-5 ἀρ. 11 [=SEG 31 (1981) 641, *Bull. épigr.* 1984, 251]; πρβλ. D. Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au IVe siècle*, *BCH Suppl.* VIII, Paris 1983, 247-8 ἀρ. 86bis, *SEG* 33 (1983) 554, A1. Oikonomides, *Anc W* 15 (1987) 40-1 ἀρ. 3, *SEG* 37 (1987) 585 καὶ Ἀδάμ-Βελένη, ὥ. π. (σημ. 5), ἀρ. 64.

84. Στὸ βωμὸ τῆς Κλημεντίλλας ἡ σχέση πλάτους-ὕψους εἶναι 1: 3,5. Γιὰ ἀνάλογα παραδείγματα Πελεκίδης, ὥ. π. (σημ. 2), 56-7, ἀρ. 9, εἰκ. 18 [=IGX 2. 1, 153, Ἀδάμ-Βελένη, ὥ. π. (σημ. 5), ἀρ. 48, 219/20 μ.Χ.], 62-3, ἀρ. 19, εἰκ. 28 [=IGX 2. 1, 163, Ἀδάμ-Βελένη, ὥ. π. (σημ. 5), ἀρ. 47, 248/9 μ.Χ.], 67-8, ἀρ. 26, εἰκ. 33 [=IGX 2. 1, 170, Ἀδάμ-Βελένη, ὥ. π. (σημ. 5), ἀρ. 37, 269/70 μ.Χ.].

85. Βλ. Πελεκίδης, ὥ. π. (σημ. 2), 56-72. Σχετικὰ μὲ τὴ λατρεία τοῦ θεοῦ Φούλβου στὴ Θεσσαλονίκη βλ. L. Robert, “Le dieu Fulvus à Thessalonique”, *Hellenica* II, 1946, 37-42, Ch. Edson, “State cults of Thessalonika”, *HSPH* 51 (1940) 135 κ. ἔξ. καὶ τοῦ ἴδιου, “Cults of Thessalonica”, *HThR* 41 (1948) 204.

86. Πρβλ. καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων στὴν ἐπιγραφὴ Πελεκίδης, ὥ. π. π. (σημ. 2), 58, ἀρ. 11, εἰκ. 20 [=IGX 2. 1, 155, Ἀδάμ-Βελένη, ὥ. π. π. (σημ. 5), ἀρ. 51, 233/4 μ.Χ.]: γιὰ τὴ

Τὰ πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς δὲν εἶναι γνωστά ἀπὸ ἄλλες πηγές. Τὸ ρωμαϊκὸ ὄνομα Μάρκελλος εἶναι γνωστὸ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴ Μακεδονία γενικότερα, ἀλλὰ καὶ στὸν ὑπόλοιπο Ἑλληνικὸ κόσμο⁸⁷. Ἀντίθετα, τὸ ὄνομα τῆς συζύγου τοῦ Μαρκέλλου, Κλημέντιλλα, τὸ δποῖο ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν ρωμαϊκῶν cognomina, ἀπαντᾶ γιὰ πρώτη φορά στὴν Μακεδονία. Εἶναι ὅμιλος γνωστὸ στὴ Ρώμη καὶ σὲ ἄλλες περιοχές τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου⁸⁸.

Ίδιαίτερη σημασία προσδίδει στὴν ἐπιγραφὴν ἡ ἀναφορὰ τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ Μαρκέλλου, τραπεζείτης⁸⁹, τὸ δποῖο μαρτυρεῖται γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴ Μακεδονία γενικότερα⁹⁰. Σὲ ἐπιγραφὴ τῆς περιοχῆς τῶν Φιλίππων ἀναφέρεται κάποιος Ἰούλιος Εὐτύχης, ἀρχάρις ἀργενταρίων, δηλαδὴ ταμίας τῶν ἀργυραμοιβῶν, οἱ δραστηριότητες τῶν δποίων ἦταν ἀνάλογες μὲ αὐτές τῶν τραπεζιτῶν⁹¹. “Οπως εἶναι εὐλογο, γιὰ τὶς ἐπὶ μέρους δραστηριότητες τοῦ Μαρκέλλου ἡ ἐπιγραφὴ δὲ δίνει καμιὰ πληροφορία. Πιστεύουμε πάντως ὅτι ἦταν ἀνάλογες μὲ αὐτές τῶν γνωστῶν καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχές τοῦ ἑλληνικοῦ κό-

χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς μὲ βάση τὴ ναυμαχία στὸ Ἀκτιο βλ. Tod, ὅ. π. (σημ. 80), *Studies Robinson*, 387, ἀρ. 121, Robert, *Hellenica* II, 39, ἀρ. 3.

87. Βλ. ἐνδεικτικὰ *IGX* 2. 1, 392, 1034 καὶ 169, 212, 243 I, στ. 5, Tataki, *PB*, 223, Κανατσούλης, *ΜΠ*, 96 καὶ *Μακεδονικά* 7 (1966-7) 177. Γιὰ μαρτυρίες ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο Ἑλληνικὸ κόσμο βλ. καὶ *LGPNI* I-III s. v.

88. Βλ. ἐνδεικτικὰ *CIL* III, VI (εὑρετήρια), Kajanto, ὅ. π. (σημ. 30), 126, 263, B. Dragojevic - Josifovska, “Deux épitaphes latines provenant de “Kavcalija”-Scupi”, *ZAnt* 16 (1966) 266-7, ἀρ. 2: *Annaea Clementilla* καὶ *Spomenik* 75 (1933) 189: *Numeria Clementilla* (Doclea). Γιὰ τὰ θηλυκὰ ὄνόματα σὲ -ιλ(λ)α βλ. καὶ O. Masson, “Remarques sur l’ onomastique d’ Ephèse (À propos de l’index Ephesos VIII. 2)”, *ZPE* 64 (1986) 174 [=OGS II, 498] καὶ Kajanto, ὅ. π. (σημ. 30), 126-7.

89. Σχετικὰ μὲ τὸν ὄρο τραπεζίτης βλ. R. Bogaert, *Banques et banquiers dans les cités grecques*, Leyden 1968, 38-41, G. Redard, *Le Suffixe grec -ITHΣ -ITΙΣ*, Paris 1949, 39-40, E. Ziebarth, *RE*, s. v. *Trapeza*. Γιὰ τὶς ἐπαγγελματικὲς δραστηριότητες στὴ Μακεδονία βλ. καὶ Δ. Κανατσούλης, “Ἡ Μακεδονικὴ πόλις ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου”, *Μακεδονικά* 4 (1955-60) [1960] 267-9.

90. Γιὰ μαρτυρίες ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο Ἑλληνικὸ κόσμο βλ. ἐνδεικτικὰ Bogaert, ὅπ. π. 38-41, *IvSmyrna* I (=IK 23), 464, *IvEphesos* VI (=IK 16), 2271, *IvEphesos* VII (=IK 17. 1), 3418A, *IvMylasa* (=IK 34), 605, *IvPrusa ad Olympum* I (=IK 39), 26, *SEG* 46 (1996) 1436 (Τρόαλλεις).

91. Βλ. A. Salać, “Inscriptions du Pangée, de la région de Drama, Cavalla et de Philippes”, *BCH* 47 (1923) 78, ἀρ. 39 [=SEG 2 (1923) 421]. Πρὸβλ. Ph. Collart, *Philippes, ville de Macédoine, depuis ses origines jusque à la fin de l’ époque romaine*, Paris 1937, 271, Κανατσούλης, ὅ. π., 268 καὶ *ΜΠ*, 62, ἀρ. 577. Γιὰ τοὺς ἀργυραμοιβοὺς βλ. Bogaert, ὅ. π., 44-5. Βλ. καὶ *IvEphesos* VI (=IK 16), 2271, ὅπου κάποιος τραπεζείτης καὶ ἀργυροπράτης. Γιὰ τοὺς argentarii βλ. καὶ J. Andreau, *Les affaires de Monsieur Jucundus*, *CEFR* 19, Rom 1974, 17.

σιμου τραπεζίτων⁹². Ἐπιπλέον, ὁ χαρακτήρας τοῦ μινημείου (ἐπιτάφιο καὶ μάλιστα γιὰ τὴ σύζυγο τοῦ Μαρκέλλου) δὲν ἐπιτρέπει νὰ διευκοινίσουμε ἀν πρόκειται γιὰ Ἰδιωτικὸ ἡ δημόσιο τραπεζίτη. Πιθανότερη φαίνεται ἡ πρώτη ἐκδοχή, καθὼς στὴ δεύτερη πιστεύουμε ὅτι θὰ ὑπῆρχε ἡ σχετικὴ ἀναφορά⁹³.

Ἐπίσης, τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ λεχθεῖ μὲ βεβαιότητα γιὰ τὴν κοινωνικὴ θέση τῶν προσώπων τῆς ἐπιγραφῆς. Δεδομένου ὅτι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ τραπεζίτη ἀσκοῦσαν, μεταξὺ ἄλλων, δοῦλοι καὶ κυρίως ἀπελεύθεροι, μπορεῖ νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Μαρκέλλου καὶ τῆς συζύγου του πρόκειται γιὰ πρόσωπα αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς κατηγορίας⁹⁴. Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ στηρίζει καὶ τὸ ὅτι τὰ πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς προσδιορίζονται μόνον μὲ τὸ προσωπικό τους ὄνομα, φαινόμενο ἐνδεικτικὸ τοῦ συστήματος ὄνοματοθεσίας δούλων καὶ ἀπελευθέρων⁹⁵, χωρὶς ὀντόσο νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ πιθανότητα ὅτι ὁ τρόπος αὐτοπροσδιορισμοῦ τοῦ Μαρκέλλου συνδέεται μὲ τὴν Ἰδιότητά του ὡς τραπεζίτη, μία δυαστηριότητα ἡ ὁποία τὸν καθιστοῦσε Ἰδιαίτερα γνωστὸ στὴν πόλη⁹⁶.

8. Ἐπιτάφιος βωμὸς τοῦ Αἰλίου Ἀλεξάνδρου: ΑΕΚΘ 145P (Εἰκ. 8).

Ἐνεπίγραφος βωμὸς ἀπό λευκὸ χοντρόκοκκο μάρμαρο μὲ ὄριζόντιο γεῖσο, ἀποκεκριμένος κατὰ τὴν βάση στὴν κύρια καὶ ἀριστερὴ πλευρὰ καὶ κατὰ τὴν ἐπίστεψη. ἀπολεπισμένος κατὰ τὴν κύρια ὅψη. Μέρος τῶν κυματίων σώζεται στὴν ἀριστερὴ πίσω πλευρά. Ἀπὸ τὴν Συλλογὴ τῆς Ροτόντας. Στὶς δύο πλάγιες πλευρές τόδημοι ἀπό δεύτερη χρήση. Ή πίσω ὅψη εἶναι ἐπίπεδη, δουλεμένη μὲ βελόνι. Ή πάνω πλεινότερο ἀδρός δουλεμένη. Στὴν κύρια ὅψη πλαίσιο ποὺ ὁρίζοιν δύο ὁρίζόντιες γραμμές, ὅπου ἐπιγραφὴ σχεδόν ἐλεύθερα χαραγμένη. Διαστάσεις: 1,08x0,58x0,43 μ. Ὑψος γραμμάτων (ποικίλλει): 0,017-0,0315 μ. Διάστιχα: 0,023-0,036 μ.

92. Bł. Bogaert, ὥ. π., 307-62.

93. Bł. Bogaert, ὥ. π., 231, Ziebarth, ὥ. π. (σημ. 94), 2204.

94. Γιὰ τὴν κοινωνικὴ θέση τῶν τραπεζίτων βλ. καὶ Bogaert, ὥ. π. 386-8.

95. Bł. σχετικά Papazoglou, ὥ. π. (σημ. 15), 353, Tataki, *PB*, 496.

96. Bł. σχετικά καὶ Rizakis, ὥ. π. (σημ. 51), 19 (μὲ βιβλιογραφία) καὶ I. Kajanto, “The emergence of the late single name system”, στό: *L’Onomastique Latine* (Paris 1977), 422 (γιὰ τὴ διάδοση τῆς χρήσης ἀπλῶν ὄνομάτων στὴν ὕστερη ἀρχαιότητα). Νὰ ἐπισημανθεῖ πάντως ὅτι τὸ μέγεθος τῆς στήλης θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἀναγραφὴ ἐπιπλέον στοιχείων, σχετικῶν μὲ τὴν ταυτότητα τῶν προσώπων, γεγονός ποὺ καθιστᾶ, κατὰ τὴ γνώμη μιας, τὴν ὑπόθεση αὐτῆς λιγότερο πιθανή.

Ι^{ca 3-4}ῃος Αἰλιανὸς
 Αλεξανδρος Αἰλί-
 ω Αλεξάνδρω^v
 4 τῷ οὐρανῷ ἐπιτοῦ μνή-
 μης χάριν^{vv} δ^{vv}
 ἔτους βηρρό^v σεβα-
 στοῦ τοῦ καὶ
 8 ητ^v Ἀϊδοναίου

ζ

Κριτικές σημειώσεις: στ. 1: στὴν ἀρχὴν τοῦ στίχου διακρίνονται ἔχνη γράμματος, τρεῖς κάθετες κεραίες καὶ ἀκολουθεῖ ἡ κατάληξη ΙΟΣ τοῦ gentilicium τοῦ προσώπου ποὺ ἀνήγειρε τὸ μνημεῖο: οἱ κεραίες εἶναι κάθετες μὲ συνέπεια ἡ ἐπιλογὴ τοῦ gentilicium [Αἴλ]ιος, τὸ δόποιο φέρει ὁ γιός τοῦ ἀναθέτη νὰ μὴν φαίνεται πιθανή [πρβλ. π.χ. καὶ SEG 46 (1996) 1440], στὸ μέσον τῆς δεύτερης δριζόντιας κεραίας ἔχην κάθετης κεραίας (Ε);, πιθανόν ἡ κεραία πρὸιν τὴν κατάληξη ΙΟΣ νὰ ἀνήκει σὲ Ν, τὸ πρῶτο Α τῆς λέξης ΑΙΛΙΑΝΟΣ εἶναι ἀπολεπισμένο στὸ δεξιό τον τμῆμα, λείπει ἡ πάνω δριζόντια καὶ τμῆμα τῆς κάτω δριζόντιας κεραίας τοῦ Σ. στ. 2: διακρίνεται ἡ δεξιὰ κεραία τοῦ Α, ἡ γωνία τοῦ Λ καὶ τὸ πάνω τμῆμα τοῦ Ε, τὸ Ν εἶναι ἀπολεπισμένο στὸ κάτω τμῆμα του, ὅπως καὶ τὸ ήμικυνλίο τοῦ Ρ λόγω χτυπήματος, διακρίνεται τμῆμα τῆς ἀριστερῆς καὶ ἔχην τῆς δεξιᾶς κεραίας τοῦ Α τῆς λέξης ΑΙΛΙΩ. στ. 3: ἀπολεπισμένη ἡ ἐπιφάνεια στὸ κέντρο τοῦ Ω, λείπει τὸ δεξιὸ τμῆμα τῆς κάτω κεραίας τοῦ Ε καὶ ἡ δριζόντια κεραία τοῦ Δ λόγω χτυπήματος, ἀπολέπιση στὴ θέση τοῦ Ρ. στ. 4: ἡ ἐπιφάνεια ἀπολεπισμένη στὴ θέση Τ τοῦ ἀριθμού ΤΩ, ἔχην τοῦ δόποιου διακρίνονται στὸ λίθο, ΥΩ ἀντὶ ΥΙΩ, τὸ Α στὴ λέξη ΕΑΥΤΟΥ χτυπημένο στὸ ἀριστερὸ τον πλεινό, σύμπλεγμα Μ+Ν+Η. στ. 5: σύμπλεγμα Μ+Η+Σ, λείπει τὸ μέσον τῆς δριζόντιας κεραίας τοῦ Ρ, μετά τὸ Ν vacat, ἀκολούθει hedera, καὶ μετά vacat. στ. 6: ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ἀπολεπισμένη στὸ κάτω τμῆμα τοῦ Ε. στ. 7: ἡ ἀπόσταση καὶ τὸ ὑψος τῶν γραμμάτων μεγαλώνουν, στὸ κέντρο τοῦ Ο φθορὰ λόγω χτυπήματος. στ. 8: διακρίνονται μόνον ἔχην τῆς ἐσωτερικῆς κεραίας τοῦ Α, σώζεται μόνον ἡ ἀριστερὴ κεραία τοῦ Υ.

“Οπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ὁ βωμὸς ἀνηγέρθη τὴν ἔκτη τοῦ μηνὸς Ἀϊδοναίου (=Δεκέμβριος)⁹⁷ τοῦ ἔτους 160 μ.Χ. στὴ μνήμη τοῦ Αἰλίου Ἀλεξάν-

97. Γιὰ τοὺς τύπους μὲ τοὺς ὅποιοις ἀναγράφεται ὁ τρίτος μήνας τοῦ μακεδονικοῦ ἡμερολογίου βλ. J. N. Kalleris, *Les anciens macédoniens: Etude linguistique et historique II*, Athènes 1976 (ἀνατ. 1988), 560-3, M. B. Hatzopoulos, “Le macédonien: nouvelles données et théories nouvelles”, *Aρχαία Μακεδονία* 6 (1996) [1999] 238-9 καὶ EKM, ἀρ. 328 καὶ σελ. 505. Μὲ τὴνδια μορφὴ ἀναγράφεται ὁ μήνας στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Λειψόπετρας βλ. Petsas-Hatzopoulos-Gounaropoulou-Paschidis, *Inscriptions*, ἀρ. 4, 30, 87, 88, καθὼς καὶ σὲ ἐπι-

δρου. Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου δηλώνεται μὲ δύο τρόπους, δηλαδὴ τὴν ἀκτιακὴν (ἔτους βραχίστη = 192) καὶ τὴν ἐπαρχιακὴν χρονολογία (τοῦ καὶ ητ τοῦ = 308)⁹⁸.

Τὰ πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς ἀπαντοῦν γιὰ πρώτη φορὰ στὴν προσωπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης. Τὸ πλήρες ὄνομα τοῦ προσώπου ποὺ ἀνήγειρε τὸ μνημεῖο, δηλαδὴ τοῦ πατέρα τοῦ νεκροῦ, δὲ σώζεται ἀκέραιο. Ὡστόσο δὲδιος καὶ διγίός του εἶναι ρωμαῖοι πολίτες καὶ φέρουν ὡς προσωπικὸν (*cognomen*) τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος, τὸ δοποῖο γνωρίζει κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴν εὑρύτατη διάδοση στὸν Ἑλληνικὸν κόσμον καὶ τὴν Ρώμην⁹⁹. Τὸ gentilicium τοῦ γιοῦ Αἴλιος σὲ συνδυασμὸν μὲ τὴν χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς καθιστᾶ πιθανή τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέκτησε τὴν ρωμαϊκὴν πολιτείαν ἐπὶ αὐτοκράτορος Αδριανοῦ ἢ Αντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς¹⁰⁰.

9. Ἐπιτάφιος(;) βωμὸς Λ. Πετρωνίου [...]: ΑΕΚΘ 9020 (Εἰκ. 9).

Τιμῆμα μαρμάρινου βωμοῦ, ὁ ὑποιος πλαισιώνεται ἀπὸ ἀργό κυμάτιο. Βρέθηκε στις 22. 06. 1980 σὲ οἰκόπεδο στὴν διασταύρωση τῶν δόδων Ρωμανοῦ-Φιλικῆς Έταιρείας. Σώζεται μόνον ἡ πάνω ἀριστερὴ γωνία τοῦ δορθοστάτη, ὅπου τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς σὲ δροθογώνιο πλαίσιο. Ἡ ἀριστερὴ πλευρὰ εἶναι λειασμένη, πιθανότατα ὡς ἀποτέλεσμα τῆς δεύτερης χρήσης του. Διαστάσεις: 0,125x0,275x0,175 μ. Υψηλός γραμμάτων: 0,026 μ.

*Λ(ούκιος;)·Πετρών[ιος; cognomen]
[.....?.....]*

Κριτικές σημειώσεις: Λ(ούκιος) ἢ καὶ Λ(ούκιον), ἢ ἀκόμα (Λουκίω) Πετρών[ιος] ἢ Πετρών[ιον], ἢ ἀκόμα Πετρων[ίω], μετὰ τὸ Λ ἀκολουθεῖ στίχη, σύμπλεγμα Π+Ε, λείπει ἡ δεξιά κεραία τοῦ Ν.

Δυστυχῶς ὁ ἀποσπασματικὸς χαρακτήρας τῆς ἐπιγραφῆς δὲν ἐπιτρέπει τὴν σύγκριση τοῦ τύπου τῆς γραφῆς μὲ ἄλλες χρονολογημένες ἐπιγραφές. Μὲ βάση τὸ σωζόμενο τμῆμα παρατηροῦνται σχετικὰ μὲ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τὰ ἔξης: α) ἐπιμελημένος χαρακτήρας τῆς γραφῆς καὶ γράμματα μὲ ἔντονους ἀκρέ-

γραφὴ ἀπὸ τὴν Ἱεροδαία, βλ. *EAM*, 131.

98. Βλ. σχετικά ἀνωτ. σημ. 80.

99. Γιὰ τὴν χρήση τοῦ ἰδίου ὀνόματος ἀπὸ πατέρα καὶ γιό βλ. καὶ ἀν. σημ. 58. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ὀνόματος Ἀλέξανδρος βλ. ἐνδεικτικὰ *LGPNI*-III, s. v. καὶ Solin, Ὁ. π. (σημ. 9), I, 186-94.

100. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ gentilicium Αἴλιος στὴ Θεσσαλονίκη βλ. ἀν. σημ. 7.

μονες, β) χρήση τοῦ γωνιώδους Ε, και γ) παρουσία ἐνὸς συμπλέγματος (Π+Ε). Μὲ βάση τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἡ ἐπιγραφὴ θὰ μποροῦσε μὲ ἀρκετὴ ἐπιφύλαξη νὰ χρονολογηθεῖ στὸν 3ο αἰ. μ.Χ.¹⁰¹.

Τὸ ὄνομα τοῦ προσώπου ποὺ ἀναγράφεται στὸ μνημεῖο δὲν σώζεται ἀκέραιο. “Οπως προκύπτει ἀπό τὸ σωζόμενο τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς χρησιμοποιεῖ τὸ ρωμαϊκὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας (*praenomen*, *gentilicium*, *cognomen*), ἀνήκει δηλαδὴ στὴν κατηγορία τῶν ρωμαίων πολιτῶν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ παρουσία τοῦ *praenomen* Λ(ούκιος) καθιστᾶ πιθανότερη τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ πρόσωπο ἀρσενικοῦ γένους¹⁰². Ωστόσο, δεδομένου ὅτι και στοὺς βωμοὺς δὲν ἀκολουθεῖται συγκεκριμένος κανόνας σχετικὰ μὲ τὴ θέση ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων, δὲν μπορεῖ νὰ ἔξαριθμωθεῖ ἀν πρόκειται γιὰ τὸν ἀναθέτη τοῦ βωμοῦ ἢ τὸ πρόσωπο γιὰ τὸ δποῖο γίνεται ἥ ἀνάθεση¹⁰³.

Πετρώνιοι εἶναι γνωστοί στὴ Θεσσαλονίκη ἥδη ἀπὸ ἐπιγραφὲς τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.¹⁰⁴. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ *Rωμαίους συμπραγματευόμενους* οἱ δποῖοι ἥλθαν στὴ Μακεδονία ἀπὸ ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδος και κυρίως τὴ Δῆλο μετὰ τὰ μέσα τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.¹⁰⁵. Ἐνδεικτικὰ μποροῦν νὰ ἀναφερθοῦν ἐδῶ ἔνας *ἱερεὺς* και ἀγωνοθέτης τοῦ θεοῦ *Φούλβου*¹⁰⁶, ἔνας *eques*

101. Βλ. π.χ. και τὸν ὑπ. ἀρ. 7 βωμὸ τῆς παρούσης μελέτης, ὁ δποῖος χρονολογεῖται τὸ 215 μ.Χ. Πρβλ. και ἀν. σημ. 6.

102. Οἱ γυναικεὶς φέρονται σχετικὰ σπάνια *praenomen*, βλ. G. Daux, “Le prénom féminin dans les tria nomina en pays grec”, *BCH*98 (1974) 555-8, I. Kajanto, “On the peculiarities of woman's nomenclature”, στό: *L'Onomastique Latine*, Paris 1977, 148-50 και Rizakis, δ. π. 19 σημ. 27 (μὲ βιβλιογραφία).

103. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὸν τιμητικὸ βωμὸ *IG X* 2. 1, 209 και τοὺς ταφικοὺς βωμοὺς *Ann. épigr.* 1993, 1394-1395. Στοὺς δύο προηγεῖται σὲ πτώση αἰτιατικὴ τὸ ὄνομα τοῦ προσώπου πρὸς τὸ δποῖο γίνεται ἥ ἀνάθεση, στὸν ἄλλον προηγεῖται τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ σὲ πτώση δοτικὴ.

104. Γιὰ τοὺς Πετρώνιους στὴ Θεσσαλονίκη και γενικὰ στὴ Μακεδονία βλ. *IG X* 2. 1 (εὑρετήρια), και Nigdelis, δ. π. (σημ. 59), 209-11 [=SEG 40 (1990) 555] και κυρίως 211, σημ. 11 (ὅπου συγκεντρωμένα παραδείγματα). Σύμφωνα μὲ τὴν A. Tataki, “The Nomina of Macedonia”, στό: *Roman Onomastics*, 107, οἱ φορεῖς τοῦ ὀνόματος *Πετρώνιος* στὴ Μακεδονία ἀνέρχονται στοὺς σαράντα ἔξι.

105. Βλ. σχετικὰ *Ριζάκης*, δ. π. (σημ. 42), 518-9, και Tataki, *PE*, 86. Σχετικὰ μὲ τὴν πρώιμη παρουσία τῶν Πετρώνιων στὴ Δῆλο βλ. M.-F. Baslez, “La première présence romaine à Délos (vers 250-vers 140)”, στό: *Roman Onomastics*, 222-3. Γιὰ μαρτυρίες ἀπὸ ἄλλες περιοχές τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου βλ. και *SEG*41 (1991) 1821.

106. Βλ. *IG X* 2. 1, 156 (229-33 ἥ 234-38 μ.Χ.). Πρβλ. και *IG X* 2. 1, 166 (252/3 μ.Χ.) και Nigdelis, δ. π. (σημ. 59), 211, σημ. 10.

*singularis*¹⁰⁷ καὶ ἔνας ἀπελεύθερος¹⁰⁸, ὅπως καὶ ἄλλοι μὲ τὸ pranomen Λούκιος, μὲ τοὺς δόποίους δὲν μπορεῖ να συνδεθεῖ ὁ ἀναφερόμενος στὴν ἐπιγραφή μας ἔξαιτίας τῆς ἀποσπασματικότητάς της¹⁰⁹.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

10. Ἐπιτάφιος βωμὸς Ἀρτεμειδώρου ἀπὸ τὴν Ἅγια Παρασκευή: Παλαιὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖο. AE 1275 (Εἰκ. 10).

Μαρμάρινος βωμὸς ἀπὸ τὸ χωριό Ἅγια Παρασκευή. Βρέθηκε τὸ 1934. Σώζεται μόνον τὸ μπροστινὸν τμῆμα τοῦ βωμοῦ, ὁ δόποῖς ἔχει κοπεῖ κατὰ ὑψος. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια τμῆμα κυκλικοῦ τόρου γιὰ τὴ στερέωση κώνου πεύκης. Στὴν κύρια ὅψη ἀνάγλυφη παράσταση τριῶν προσώπων, δύο ἐνηλίκων καὶ ἐνός παιδιοῦ, τὰ δόπια φοροῦν χιτώνα καὶ ἱμάτιο, καὶ κάτω τρίστιχη ἐπιγραφή. Διαστάσεις: 1,41x0,72x0,31 μ. Ὅψος γραμμάτων: 0,025-0,039 μ. Διάστιχα: 0,008-0,015.

Συρίων Ἀρτεμειδώρῳ τῷ τέκνῳ μνείας χάρειν.

Κριτικές σημειώσεις: στ. 1: Ἀρτεμειδώρος ἀντὶ Ἀρτεμίδωρος. στ. 3: χάρειν ἀντὶ χάριν, μετὰ τὸ Ν ἀκολουθεῖ στίξη.

Μὲ βάση τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται στὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Εἰδικότερα, σχετικὰ μὲ τὸν τύπο τῆς γραφῆς παρατηροῦνται τὰ ἔξης: α) ἡ χρήση τῶν στρογγυλῶν γραμμάτων Ε, Ζ, Μ καὶ Ω, καὶ β) τὸ Α καὶ Δ ἔχονταν ἔντονους ἀκρέμονες, ἡ ἐσωτερικὴ κεραία τοῦ Α εἶναι τεθλασμένη, ἐνῶ ἡ κάθετη κεραία τοῦ Δ εἶναι ἴδιαιτερα μικρή σὲ σχέση μὲ τὶς δύο πλάγιες¹¹⁰.

Στὴν χρονολόγηση τοῦ βωμοῦ στὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. δόδηγοῦν καὶ τὰ χα-

107. Βλ. *IGX* 2. 1, 495 (224/5 μ.Χ.).

108. Πρόκειται γιὰ τὸν Πετρώνιο Ὄνήσιμο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἐπιτύμβιο ποὺ ἀνήγειρε ἡ κόρη του Μορρία. Ορβάνα στὸν κύριο της (πάτρων) Μ. Μόρριο Σκευᾶ, στὸν πατέρα της καὶ στὴ μητέρα της Χρυσάριον. Βλ. σχετικὰ *IGX* 2. 1, 297 (2ος αἰ. μ.Χ.).

109. Π.χ. τὸν Λ. Πετρώνιο Οὐάλη, (*IGX* 2. 1, 68, στ. 32, καὶ 69, στ. 21, τέλη 1ου αἰ. μ.Χ.).

110. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων Ε, Ζ, Υ, Ω παρουσιάζει δύοιοι τητες μὲ αὐτὸ τῆς χρονολογημένης στὰ 179/80 μ.Χ. ἐπιτάφιας στήλης ἀπὸ τὴ Λητή, βλ. M. Lagogianni-Georgakarakou, *Die Grabdenkmäler mit Porträts aus Makedonien, Corpus Signorum Imperii Romanii*, Athens 1998, 73, ἀρ. 77, πίν. 37, καὶ μὲ αὐτὸ τοῦ χρονολογημένου στὰ 166/7 μ.Χ. βωμοῦ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, βλ. *IGX* 2. 1, 472, καὶ Ἀδάμ-Βελένη, Ὁ. π. (σημ. 5), ἀρ. 168α.

χαρακτηριστικὰ τῶν πορτραιτῶν: τὸ σχῆμα τῆς ἀνδρικῆς μορφῆς μὲ τὸ στρογγυλὸ πρόσωπο, τὰ μαλλιὰ χτενισμένα πρὸς τὰ ἐμπρός καὶ τὸ κοντὸ γένι ὅπως καὶ ἡ κόμμωση τῆς γυναικείας μορφῆς (τὰ μαλλιὰ χωρίζουν στὴ μέση καὶ μαζεύονται πίσω χαμηλά), εἶναι χαρακτηριστικὰ τῶν πορτραιτῶν τοῦ γένους τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Παρόμοια π.χ. χαρακτηριστικὰ ἔχουν τὰ πορτραιτά τοῦ ἐπιταφίου μνημείου ἀπὸ τὴν νεκρόπολη τῆς Λητῆς, τὸ ὅποιο ἀνήγειρε στὴ σύζυγο καὶ τὰ παιδιά του κάποιος Μούκας, γιὸς τοῦ Τόρκου, ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή του στὰ 179/80 μ.Χ.¹¹¹.

Ἡ ἐπιγραφή προσθέτει δύο ἀκόμα πρόσωπα στὴν προσωπογραφία τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας. Πρόκειται γιὰ τὸν Συρίωνα καὶ τὸ γιό του Ἀρτεμείδωρο. Τὸ ὄνομα τῆς γυναικείας μορφῆς τοῦ ἀναγλύφου, πιθανότατα συζύγου τοῦ Συρίωνα καὶ μητέρας τοῦ Ἀρτεμείδώρου, δὲν ἀναφέρεται, ἀγνωστο γιὰ ποιὸ λόγο, στὴν ἐπιγραφή.

Τὸ ὄνομα Συρίων προέρχεται ἀπὸ τὸ γνωστὸ στὴ Μακεδονίᾳ ἥδη ἀπὸ τὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ Σύρος¹¹² (ἐθνικὸ ποὺ χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς προσωπικὸ ὄνομα¹¹³). Ἡν ἡ χρήση του, ὅπως καὶ τῶν θηλυκῶν Σύρα καὶ Συρί-

111. Βλ. σχετικὰ Lagogianni-Georgakarakou, ὁ. π.: πρβλ. καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν πορτραιτῶν τοῦ Ὄνησίμου, τῆς κόρης του Ὄνησίμης καὶ τῆς συζύγου του Νείκης στὸ ἐπιτάφιο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸν "Αγιο Βασίλειο Λαγκαδᾶ, Γ. Δεσπίνης-Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου-Έμμη. Βουτυρᾶς, Κατάλογος γλυπτῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης 1, Θεσσαλονίκη 1997, 151-2, ἀρ. 123, εἰκ. 324 καὶ E. Voutiras, "In locum domini: Un *vilius et sa famille*", *ZAnt* 47 (1997) 234-5 (fig. 1) [=Ann. épigr. 1997, 1358].

112. Τὸ ὄνομα Σύρος ἀπαντᾶ σὲ ἐμπίεστο σφράγισμα τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ἀπὸ τὸν "Αγιο Ἀχίλλειο, βλ. *EAM* 179(1). Γιὰ τὴν διάδοση τοῦ ὄνόματος βλ. L. D. Loukopoulos, *Contribution à l'histoire de la Thrace Propontique*, [ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 9], Athènes 1989, 214 ὑπ. 1, Hatzopoulos-Loukopoulos, *Recherches* II, 310 (όπου συγκεντωμένα παραδείγματα). Γιὰ τὰ ὄνόματα μὲ τὴν κατάληξη -ίων βλ. P. Chantraine, *La formation des noms en grec ancien*, Paris 1933, 165, καὶ E. Locker, "Die Bildung der griechischen Kurz- und Kosenamen", *Glotta* 21 (1933) 142-3.

113. Βλ. σχετικὰ Robert, ὁ.π. (σημ. 18), 245, G. Daux, "Population et onomastique d'Asie Mineure en Macédoine", *Pulpudeva* 2 (1976) [1978] 91 καὶ τις μελέτες τοῦ G. Mihailov, "Population et onomastique d'Asie Mineure en Thrace", *Pulpudeva* 2 (1976) [1978] 78, καὶ "L'onomastique dans l'aire Thraco-Macédonienne", *Ἀρχαία Μακεδονία* 4 (1983) [1986] 391, οἱ ὄποιοι ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ προσωπικὸ ὄνομα προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐθνικό, ἀντίθετα ἀπὸ τὸν I. Duridanov, "Thrakische Personennamen im Flussgebiet des Axios", *Pulpudeva* 2 (1976) [1978] 151, ὁ ὄποιος ὑποστηρίζει ὅτι πρόκειται γιὰ θρακικό. Πρβλ. καὶ M. Buzalkovska-Aleksova, "The name *Surus* in the Ancient Balkan Anthroponymy", *ZAnt* 34 (1984) 199-204 [=SEG 33 (1983) 1588], σύμφωνα μὲ τὴν ὄποια: "The data from geographical distribution and frequency of the name give us reason to consider it as Celtic, but it can also be Anatolian, Thracian, Latin, etc.", καὶ H. Solin, *Beiträge zur Kenntnis der griechischen Personennamen in*

σκα¹¹⁴, ύποδηλώνει καταγωγή άπό τή Συρία, δὲν μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ μὲ βεβαιότητα¹¹⁵. Τὸ ἵδιο ἴσχύει καὶ γιὰ τὸν προσδιορισμό τῆς κοινωνικῆς θέσης τῶν φορέων τῶν ὀνομάτων αὐτῶν. Δοῦλοι συριακῆς καταγωγῆς ὅπωσδήποτε ὑπῆρχαν καὶ στὴ Μακεδονία. Αὐτό δείχνει π.χ. ἐκτὸς ἀπὸ τὴ λατρεία τῆς συριακῆς θεᾶς Ἀταργάτιδος στὴν περιοχή (Dea Syria)¹¹⁶, καὶ μιὰ ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφὴ ἥδη τῶν ὑστερων ἐλληνιστικῶν χρόνων ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἐδεσσας, σύμφωνα μὲ τὴν δποία κάποια Εὐρυνόν Ἀριστοκλείδου ἀπελευθερώνει σὲ κάποια θεότητα μὲ τὴν προσωνυμία Παρθένος τὴ δούλη της, παιδίσκην, Εύτυχίδα, τὸ γένος Σύραν¹¹⁷.

Αποκλειστικότητα στὴ χρήση τῶν ὀνομάτων αὐτῶν ἀπὸ κοινωνικὴ ἄποψη ὅπωσδήποτε δὲν ἴσχύει καὶ στὴν περίπτωση τῶν ὀνομάτων τῆς ἐπιγραφῆς. Σύρις ὀνομάζεται π.χ. κάποια δούλη στὴ Λυγκηστίδα¹¹⁸, Σύριων κάποιος δοῦλος σὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Titov Veles¹¹⁹, ἐνῶ τὸ ὄνομα Σύρος φέρουν δύο ἔφηβοι στὰ Καλίνδοια¹²⁰. Ἐξ ἄλλου τὸ γεγονὸς ὅτι διιδός τῆς οἰκογενείας φέρει τὸ κοινὸ θεοφόρο ἐλληνικὸ ὄνομα Ἀρτεμείδωρος εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς εὐρύτητας τῆς ἀποδοχῆς ποὺ εἶχαν τὰ τελευταῖα¹²¹.

Rom, Helsinki 1971, 102, ὑπ. 5, μὲ τὴν σωστὴ παρατήρηση ὅτι τὰ ὄνόματα αὐτὰ εἶχαν εἰσχωρῆσει νωρίς στὴ λατινικὴ ὀνοματολογία καὶ ἔπαισσαν νὰ δηλώνουν ἑθνικὴ καταγωγή.

114. Βλ. *IGX* 2. 1, 243 I, στ. 9: *Κρίσπος Κρίσπου ὁ καὶ Σύρος*, *IGX* 2. 1, 490: *Σύρα*, *IGX* 2. 1, 901: *Ἐρεννία Συρίσκα*, καὶ Γ. Ἀ. Σουρῆς, “Τὸ ωμαϊκὸ ἐργοστάσιο ὅπλων (fabrica) τῆς Θεσσαλονίκης. Μιὰ νέα ἐπιγραφὴ”, *Τεκμήρια* 1 (1995) 69 [=SEG 45 (1995) 816, *Ann. épigr.* 1995, 1388, *Bull. épigr.* 1996, 264]: *Αὐγρηλία Σύρα*.

115. Σχετικὰ βλ. καὶ P. M. Fraser, “Ethnics as personal names”, στό: *Greek Personal Names*, 149-7.

116. Βλ. σχετικὰ καὶ τὶς ἐπιγραφές ἀπὸ τὴ Βέροια *EKM* 19 (3ος αἰ. π.Χ.), 51 (240 μ.Χ.), 52 (262 μ.Χ.), τὴν ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἐορδαίας, *EAM* 102 καὶ τὴν ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὰ Γιαννιτσά (Πέλλα), A. Panayotou-P. Chrysostomou, “Inscriptions de la Bottiée et de l’Almopie en Macédoine”, *BCH* 117 (1993) 384-6, δρ. 14 [=SEG 43 (1993) 435, *Bull. épigr.* 1994, 410 (206 π.Χ.)]. Βλ. καὶ Π. Χρυσοστόμου, “Ἡ λατρεία τῆς Συρίας θεᾶς Παρθένου (Ἀτάργατις) στὴ Δυτικὴ Μακεδονία”, *AEMΘ* 3 (1989) [1992] 102-18. Γενικὰ γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἀταργάτιδος βλ. καὶ M. Höning, “Dea Syria Atargatis”, *ANRW* II 17, 3 (1984) 1565-70.

117. Βλ. Panayotou-Chrysostomou, δ.π., 360-3, δρ. 1 [=SEG 43 (1993) 388, *Bull. épigr.* 1994, 403]: *Εύρωνός Ἀριστοκλείδου ἀνατίθησιν τὴν αὐτῆς παιδίσκην Εύτυχίδα*, τὸ γένος Σύραν, Παρθένωι (200-150 π.Χ.). Ἡ ἵδια ἐνδειξη ὑπάρχει καὶ σὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Λοκρίδα, βλ. *SEG* 25 (1971) 640 (2ος αἰ. π.Χ.).

118. Βλ. *IGX* 2. 2, 35 (3ος αἰ. μ.Χ.). Γιὰ τὴ χρήση τοῦ ὄνόματος Σύρος ἀπὸ δούλους βλ. Gordon, δ.π. (σημ. 31), 99, Masson, δ.π. (σημ. 65), 13, 19 [=OGS I, 151, 157], Copalle, δ.π. (σημ. 74), 57-9, Fragiadakis, δ.π. (σημ. 65), 13, 16-7, 75, 150-1, 173, 371-2.

119. Βλ. *Spomenik* 31 (1971) 54.

120. Βλ. σχετικὰ καὶ Hatzopoulos-Loukopoulos, *Recherches* II, 310.

121. Τὸ ὄνομα Ἀρτεμίδωρος-α γνωρίζει εὐρύτατη διάδοση στὴ Μακεδονία καὶ τὸν

* * *

Οἱ δέκα ἐνεπίγραφοι βωμοὶ ποὺ παρουσιάζονται στὴν παροῦσα ἐργασία καὶ χρονολογοῦνται στὸ β' μισό τοῦ 2ου ἢ στὸ α' μισό τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. προσθέτουν εἴκοσι ἀκόμη πρόσωπα στὴν προσωπογραφία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης. Τὰ περισσότερα φέρουν δνόματα ἥδη γνωστά ἀπὸ τὶς μέχρι τοῦδε ἐπιγραφές τῆς πόλεως καὶ τῆς Μακεδονίας γενικότερα· πρόκειται γιὰ τὰ δνόματα Ἀλέξανδρος, Ἀρτεμείδωρος, Γερμανός, Διονύσιος, Ἐρμῆς, Θεοδώρα, Μάρκελλος, Πρόκλα καὶ Συρίων τὰ δποῖα γνωρίζουν εὐρύτατη διάδοση σὲ δλόκληρο τὸν ἔλληνικὸ κόσμο καὶ τὴ Ρώμη. Λιγότερο διαδεδομένο, γνωστὸ κυρίως ἀπὸ ἐπιγραφές τῆς προρρωμαϊκῆς ἐποχῆς, εἶναι τὸ προελληνικὸ ὄνομα Γουρας.

Γιὰ πρώτη φορὰ γίνονται γνωστά τὰ δνόματα Ἀτεύμητος, Γαληνιανὸς καὶ Χαρμόσυνος, τὰ δποῖα μαρτυροῦνται ἥδη στὸν ὑπόλοιπο ἔλληνικὸ κόσμο. Τὸ ἕδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ γνωστὸ ἀπὸ λατινικὲς κυρίως ἐπιγραφές ρωμαϊκὸ ὄνομα Κλημέντιλλα. Ἰδιαίτερα σπάνια ἀπαντᾶ τὸ ὄνομα Φοιβιανή, ὅπως καὶ τὸ ὄνομα Τυχαροῦς (γεν. Τυχαροῦνος).

Τὰ περισσότερα ἀπό τὰ πρόσωπα ποὺ ἀναφέρονται στοὺς ἐνεπίγραφους βωμούς κατεῖχαν τὴν ρωμαϊκὴ πολιτεία. Σχετικά μὲ τὴν κοινωνικὴ τους θέση ἔνα προσδιορίζεται ως ἀπελεύθερος, δύο ως θρεπτοί, ἔνα ἄλλο ως τραπεζίτης. Ἀλλες πληροφορίες ἔξι αἰτίας τῆς φύσης τῶν μνημείων δέν δίνονται. Ὁπωσδήποτε καὶ αὐτές ποὺ ἀναφέρθηκαν πρέπει καὶ μποροῦν νά ἀξιοποιηθοῦν στὸ πλαίσιο τῆς κοινωνικῆς ἴστορίας τῆς πόλης, γιὰ τὴν δποία, ως γνωστόν, λείπει ἀκόμη μιά συνθετικὴ μελέτη.

*Π. Ἀδάμ - Βελένη
Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο
Θεσσαλονίκης*

*Ἡλίας Κ. Σβέροκος
Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*

SUMMARY

INSCRIBED FUNERARY ALTARS FROM THESSALONIKE

This article presents the editio princeps of ten inscribed funerary altars. Nine of them were probably found in Thessalonike (in several cases the exact conditions of the discovery and the provenance are not known); one altar was found in the village Agia Paraskevi in the vicinity of Thessalonike. One of the altars (no. 7) was known from a photograph published in the *Archaiologikon Deltion* (AD 26 B2 (1971) [1975] 395, pl. 394b; cf. *Bull. epigr.* 1977, 273); here, we give the full text and suggest that the date follows the Actian era and that the year ξμσ' corresponds to 214/15 A.D. Altar no. 8 also provides an exact date (160 A.D.); the other altars can be dated on the basis of the form of the monument and the letter forms. The dates range from the second quarter of the 2nd cent. A.D. to the third quarter of the 3rd cent. A.D.

The study of the inscribed altars of Thessanolike enriches our knowledge of the personal names and the social history of the provincial capital and contributes to the history of art. The ten altars published here add twenty persons to the prosopography of Thessalonike. In most cases these persons have names that were already attested in inscriptions of Macedonia ('Αλέξανδρος, Ἀρτεμείδωρος, Γερμανός, Διονύσιος, Ἐρμῆς, Θεοδώρα, Μάρκελλος, Πρόκλα and Συρίων). The indigenous name Γουρας was less common, attested mainly in inscriptions of the pre-Roman period.

The names Ἀτείμητος, Γαληνιανός and Χαρμόσυνος, known from other areas of the Greek world, were hitherto unattested in Thessalonike. The name Κλημέντιλλα is well known from Latin inscriptions. The name Φοιβιανή is very rare; this is true also for the name Τυχαροῦς (gen. Τυχαροῦνος). In the case of the *gentilicium* Ὀφέλλιος used as a *cognomen* by Ti. Claudius Ofellios (no. 3) is suggested that it is connected with a family of Roman *negotiatores* (gens Ofelia).

Most of the persons mentioned in these inscriptions had Roman citizenship. Naturally, the funerary altars hardly provide any information on their social position or their activities. Hermes was a freedman of C. Iulius Galenianus; Aelia Theodora and Germanos are designated as θρησποί; Marcellus was a banker.

The general impression is that most of these persons belonged to the middle or lower social strata. This is an indication of the wide use of funerary altars in the 2nd and especially in the 3rd cent. A.D. It also confirms the impression one has from other areas of the Greek world that in this period the social position of the lower social strata (slaves and freedmen) was improved.

Π. Άδαμ-Βελένη – Ἡλ. Κ. Σδέρκος, Εἰκ. 1

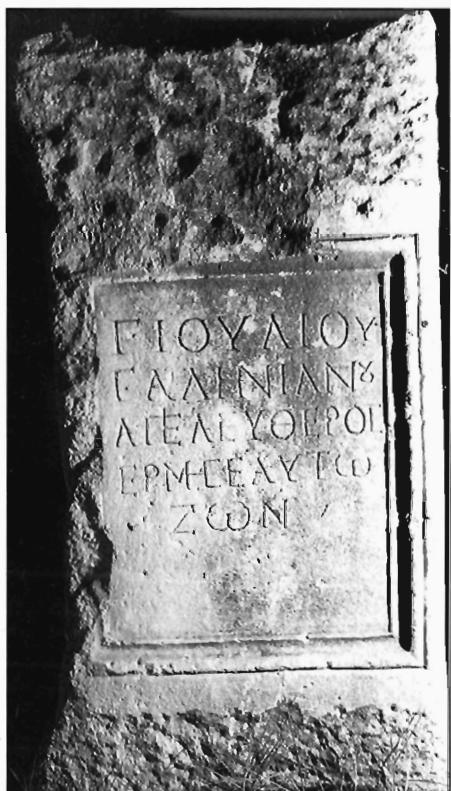
Π. Άδαμ-Βελένη – Ἡλ. Κ. Σδέρκος,
Εἰκ. 2

Π. Άδαμ-Βελένη – Ἡλ. Κ. Σδέρκος, Εἰκ. 3

Π. Ἀδάμ-Βελένη – Ήλ. Κ.
Σδέρκος, Εἰκ. 4

Π. Ἀδάμ-Βελένη – Ήλ.
Κ. Σδέρκος, Εἰκ. 5

Π. Άδαμ-Βελένη – Ήλ. Κ. Σβέρκος, Εἰκ. 6

Π. Άδαμ-Βελένη –
Ήλ. Κ. Σβέρκος,
Εἰκ. 7α

Π. Άδαμ-Βελένη – Ήλ. Κ. Σβέρκος,
Εἰκ. 7β

Π. Άδαμ-
Βελένη – Ήλ.
Κ. Σβέρκος,
Εἰκ. 8

Π. Άδαμ-Βελένη – Ἡλ. Κ. Σβέρκος, Εἰκ. 9

Π. Άδαμ-Βελένη – Ἡλ. Κ.
Σβέρκος, Εἰκ. 10